

SUOMEN
ILMASTOPANEELI
The Finnish Climate
Change Panel

Äimmöspolitiikk vuõiggvuõđmeâldlažvuõtt alggmeer sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest

Klemetti Näkkäljärvi, Suvi Juntunen, Jouni J.K. Jaakkola

Lää'ddjânnam äimmõspaneel čõõđtõõzz 5/2023

Moštõspõ'mmai

SIISKÄŽ

1.	Alggsää'n	2
2.	Tuâggaž	2
2.2	Sä'mmla Lää'ddjânnmest	2
2.3	Äimmõsmuttâz kōskksaž vaikkõõzz alggmeer sä'mmlaid	3
3.	Sosiokulttuursaž vuõiggvuõđmeâldlažvuõtt	5
4.	Äimmöspolitiikk da sää'mkulttuur	7
5.	Kōskksaž Äimmõstââimai vuõiggvuõđmeâldlažvuõttšõddmõõžž sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest	13
6.	Äimmöspolitiikk vuõiggvuõđmeâldlažvuõđ ärvvtõõllâmkõõččmõõžž sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest	16
7.	Õ'hteķeässmõš da oudâsviikkâmtaarb	24
8.	Teâttkääiv	27

1. ALGGSÄÄ'N

Tän mošttöspõ'mmai mie'rren lij pu'htted sagstööllmõ'sše alggmeer sä'mmlaid kuõskki vuõiggvuõdmeäldlažvuõttkõõčmõõžžid da töid vaikkteei tue'jje'e'jid. Mošttöspõ'mmai vueil'tet äü'k'keed ko plaaneet äimmõspolitiikktaáimaid da ko ärvvõtõlât tõi vaikktõõžžid sää'mkulttuu're. Mošttöspõ'mmjest 1) raajat takaikõvvõõžž äimmõsmuttâž vaikktõõžžin sää'mkulttuu're äimmõsvuõiggvuõdmeäldlažvuõd k'ioččâmvue'jjest, 2) čuä'jtet kõskksaž sä'mmlaid da äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõ'tte vaikkteei lää'jjšeätmõõžž, 3) pooutet ou'dde kõskksaž äimmõsvuõiggvuõdmeäldlažvuõd ärvvõtõllmõ'sše õhtteei meeraikõskksaž da meerlaž alggmeerai vuõiggâdvuõd'id õhtteei šõddmõõžžid, 4) analysââ'stet äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd alggmeer sä'mmlai k'ioččâmvue'jjest di analysââ'stet äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd ärvvõtõllâm k'ioččâmvue'jjest. K'e'rjjetõs lij vue'ss Lää'ddjânnam äimmõspaneel Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt -ha'ñk'kõõžž. Rapoortâst analysââ'stet äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd tu'tk'kummuškeerjlažvuõdâst valddum kolmm jee'res vuõiggvuõdmeäldlažvuõd vuälvuõd mie'ldd; distributiivlaž, sosiokulttuursaž da mõõntõõllâmnaa'li vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt. Vuõiggvuõdmeäldlažvuõd ärvvõtõllâm vue'lõgõemsââ'jjen lie vuâd'd- da ooumažvuõiggâdvuõd (Kivimaa dj. 2023).

Mošttöspõ'mmjest činl mõõvât tõõžž, što tä'rktõõlât sää'mkulttuur da äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd nu'tt, što tõn rajjeet Lää'ddjânnmest sä'mmlai dommvoudda da sä'mmlai ä'rbbvuõdlaž jâlstemvuu'did Taarâst da Ruõccâst. Äimmõstâáimain lie vuõiggvuõdmeäldlažvuõttvaikk tõõžž še do'mmvuu'd aalgbeä'lnn jâlstei sä'mmlain. Vuõiggvuõd meäldlaž äimmõspolitiikk vuäitt še vueil'tlvânji tuõ'll'jed sä'mmlai se'rddmõõžž meädda dommvuu'dest le'be nâáneed mäccmõõžž sä'mmlai dommvoudda, leâša tän obbkoov ärvvõtõllmõš õõlgat jee'rab tu'tk'keemha'ñk'kõõžž da aunstõsnoormõõžž.

2. TUÄGGAŽ

2.2 Sä'mmla Lää'ddjânnmest

Alggmeer sä'mmlai statuuzâst, vuõiggâdvuõdâst jii'jjes k'io'lle da kulttuu're di vuässõõttâmvuõiggâdvuõdâst šiotteet vuâd'dlää'jjest (731/1999). Sä'mmlai dommvoudda ko'lle Jeänõõgg, Aanaar da Uccjoogg koo'ddi vuu'd da Lappi paalgâskââ'dd vu'vdd Suä'djel kââ'ddest (Lää'k'k sää'mtee'õggest 974/1995, 4š). Sä'mmla jâlste Lää'ddjânnam lââ'ssen Ruõccâst, Taarâst da Ruõššâst Kuâlõõgg njarggjânnmest še. Sä'mmla lie ärvvõõžž mie'ldd nu'tt 85 000–120 000 (Jaakkola dj. 2018). Vaaldšemvuõd'lânji ä'rbbvuõdlaž sää'm jie'llemvue'jjin juu'rdet puäžžhââid, mie'cstumuž da kue'llšee'llmõõžž (HE 248/1994), leâša sää'mõhttsažkââ'ddest noormõõžž da sää'm k'io'tt-tuâj (duodji) juu'rdet ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jjin še. Sä'mmlai kulttuu're juu'rdet, što ko'lle sää'mk'io'll, kulttuur da čeäppõs di sä'mmlai ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jj. Lää'ddjânnmest lie kolmm sää'm k'io'll- da kulttuurjoouk: tâ'vv-, aanrõs- da nuõrttsä'mmla. Ä'rvvõõžž mie'ldd pie'll sä'mmlain mainste sää'mk'io'l vuõssmõs k'io'llân. Puk sää'mk'io'l lie vaarvuâla.

Lää'jšeáttmōōžž ouddnem mie'ldd spesiaal-laa'jjid, mâ'te luâdsuejjeemlákka (9/2023), leät välldam sää'mkulttuur ráâššeemkiölddi, le'be láä'jšeáttmōōž suávtummuš ij vuäžž ráâššeed sä'mmlai vuei'ttemvuōđ vue'kká'tted jijjáz kulttuur. Ráâššeemkiölddi árvvtá'lle Sää'mte'gğ, Saa'mi siidsábbar, láä'jj suávteei ve'rğğnee'kk da vuōiggádvuōttriázldök.

Äimmōsmuttáz láâ'ssen sää'mkulttuur vuäžž tiáddi pirrōōtti öhttsažkáá'ddest da täälpeä'llsaž aktiivlažvuōđást di historlaž ä'rbbvuōđást. Ä'rbbvuōđlaž sää'mjie'llemvue'jjivui'm – puäžžháidd, mie'cstummuš, kue'llšeellmōš da noorōs – seamma vuu'din keáš'te Lää'ddjânnmest jee'res máddâ'nnem-maall, mâ'te meä'cctääll, turisimm, mašinain ká'llkuäivvmōš da malmmooccmōš di jee'resnallšem infrastruktuurha'ñkkōōzz. Vuei'ttemvuōđid töōzz, što mä'htt šiōttlōōvvád äimmōsmuttsa, vaaikat historlaž ä'rbb, káá'tt lij viikkâm Lää'ddjânnmest sää'm kiöldid da kulttuurid vaar vuálla da väjnam dommvuu'dest jálsteei sä'mmlai meär.

Sää'mte'gğ statistikášt Sää'mtee'gğ vaal-logstō'kke kuulli oummui da sij pärnai meär sää'mtee'gğvaali öhttvuōđást. Ee'jj 2019 vaal-logstō'kke kuulli oummu da sij káárlaač le'je 10 769. Sä'mmlai dommvuu'd áalgbeä'lnn jálste nu't 62 prose'ntt Lää'ddjânnam sää'mtee'gğ vaal-logstō'kke kuulli oummuin da sij pärnain (Sää'mte'gğ 2019). Šuurmōs vue'ss dommvuu'd áalgbeä'lnn jálsteei sä'mmlain jálste gáárdin da tōi áaldaskoo'ddin. Sä'mmlai meáddasiirdčōōttmō'sše dommvuu'dstes lie vaikkam jeärbi mie'ldd vää'nes škooultemvuei'ttemvuōđ, tuájjuvōđ vaiggád sâáj, ä'rbbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'kká'ttemouldōōzzi da kanntemvuōđ ráâššmōš di takai gáárdōōvmmōš. Meáddaserddmōš ášt ä'rbbvuōđlaž jie'llemvue'jji, sää'mkiöllsaž káázzkōōzzi da dommvuu'd jie'llemviökkvuōđ. Meáddaserddmōž juurdet ráâššeed sä'mmlai kulttur seillmōōžž še, gujo gááradpirrōōzzást ä'rbbvuōđlaž täaid da teád jie sirddu luândlânji puōlvvōōggást nobba (Nákkäläjäarvi dj. 2020).

ÖM:i ouumažvuōiggádvuōttkomitea lij kiöččâm, što puk nákkam sä'mmlai vue'kkáttam tállōōzzlaž táimm'mōš, káá'tt lij kulttuur väážnai vue'ss, vuäžž siviil- da poliittlaž vuōiggádvuōđid kuōskki öölmâs-suáppmōōžž kultturlaž vuōiggádvuōđ kiōtt'tōōlli 27 artikla spesiaal suáj. Suáj vuáll še modernn nálla vue'kká'tted puäžžháaid le'be jee'res jie'llemvue'jj (Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjânnam, Nr. 511/1992). ÖM:i ouumažvuōiggádvuōttkomitea ee'jj 1994 ouddâm takaikommee'nt nr 23 (50) mie'ldd suáppmōōžž 27 artikla öōlgat positiivlaž spesiaaltáaimaid minoritetta kuulli kulttuurvuōiggádvuōđi suō'jjlem vääras. Ooumažvuōiggádvuōttkomitea lij čáuddam, što siviil- da poliittlaž vuōiggádvuōđid kuōskki öölmâs-suáppmōš da tōn to'lkkeemvue'kk lie suávldemnalla äimmōstáaimai vuōiggvuōđmeáldlažvuōđ árvvtōōllmōōžžást (láákk 5, Human Rights Committee 1994).

2.3 Äimmōsmuttáz kōskksaž vaikkōōzz alggmeer sä'mmlaid

Äimmōsmuttáz kiöldlaž vaikkōōzz alggmeeraid, sij kulttuurid da statu'sse lie tobdstum Pariis äimmōs-suáppmōōžžást di meeraikōskksaž ouumažvuōiggádvuōttorgaani čáaudōōzzin da siázttōōzzin (Boyle 2018; Human Rights Committee, 3624/2019, Office of the High Commissioner for Human Rights 2015). Alggmeeraid

Ķiõččâmvue'jjest äimmõsmuttâz vuõiggvuõdmeâldlažvuõ'tte da äimmõsmuttsa šiotlõõvmmõ'sše vaikkte kolonialism ä'rbb, alggmeerkulttuuri vaar vuâlla jouddmõš, luâttjaukk da õõutstõõzzi jie'llempirrõõzz tuâppjummuš. Alggmeer Ķiõččâmvue'jjest kõskksaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõttkõõččmõš lij äimmõsmuttâz Ķiõldlaž vaikktoõzzi da tõin õhtteei šiotlõõvmmõštââimai juâkkjõõvmmõš. Alggmeerai globaal vue'ss šâddeempõrttpiâsttjin lij vää'n, leâša äimmõsmuuttâs äšt globaal täâ'zzest alggmeerai kulttuur juâtkkjemvuõd da pue'ttiâi'j (United Nations 2023).

Tân lââ'ssen äimmõsmuttâz tuõ'll'jummuš- da šiotlõõvmmõštââim, mâ'te ruânn energiaa'je siirdõõttmõš, vuâitte viikkad alggmeerai ä'rbbvuõdlaž jâlstem- da ââ'nnevuu'di tuâppjummuš da Ķeâšt'teei mäddâânnmõõžž lâssnummuš da kumulatiivlaž õhttsažvaikktoõzzid jee'res mäddâânnmõšnaa'livui'm mâ'te meä'cctâälain di turiismin. Tu'mmjem vuâlla šâ'dde tä'l šiotlõõvmmõõžž da vuõiggvuõdmeâldlažvuõd raaj – mõõn jîânnai vuei'tet šiotlõõvvâd ouddâl ko kulttuur da tõn spesiaalvuõtt läppje. Tân kõõččmõõžž leät tu'mmjam sä'mmlai Ķiõččâmvue'jjest SAAMI-tu'tĶkummušha'ñĶkõõzzâst(Nâkkäläjârvi dj. 2020).

Sä'mmla lie samai ränn'jeei äimmõsmuttâz Ķiõldlaž vaikktoõzzid. Ränn'jemvuõtt puätt jeä'rbi mie'ldd sää'mkulttuur vaarvuâlaž statuuzzâst, tõ'st, što sä'mmla lie occanj da tõ'st, što kulttuur da ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jj lie luõttu čõnnum(Jaakkola ym. 2018). Äimmõsmuuttâs lij tu'tĶkumušpuäddõõzzi mie'ldd vaikkam jîânnai sä'mmlai dommvuu'd luõttu da šõᅇᅇâârmõõžžid da tân mie'ldd sää'mkulttuure, Ķiõ'le da jie'llemvue'jjid. Ko äimmõsjeällmõõžž mottje, jie'llemvue'jj, luâdâânnmõš da Ķiõll še ä'lᅇᅇe šiotlõõvvâd muttsid. Äimmõsmuttsa šiotlõõvmmõš lij vue'zzstes kulttuurlaž mu'ttemprose'ss, ko'st kulttuur šeâtt jie'llempirrõõzzâst šõõddi muttsid. Veiddsab Ķiõldõk äimmõsmuttâz vuâmmšõõttmõõžžâst da äimmõsmuttâz vaikktoõzzin sää'mkulttuure da sä'mmlai pue'ttiâigga lij tuejjuum SAAMI-ha'ñĶkõõzzâst. (Nâkkäläjârvi dj. 2022). Tu'tĶkummušeâtt äimmõsmuttâz vaikktoõzzin sää'mkulttuure da sä'mmlai dommvuu'd jeällmõõžžid da luõttu lâssan obb äâi'j, leâša va'žžtõssân lij vuâžžad tu'tĶkumušpuäddõõzzi teâttvuâdđ vue'ssen äimmõspoliitikk da konkreettlaž äimmõstââimaid. Äimmõspoliitikk õhtne jee'resnallšem õhttsažkââdlaž intree'ss, da va'žžtõssân lij kaunnâd čââudõõzzid vue'jjid, koin tõk lie ristreeidast tu'tĶkumušpuäddõõzzivui'm da alggmeervuõiggâdvuõdivui'm. Tân Ķiõtt'tõõlât täâ'rĶben lâaggast 3.

Lää'ddjânnam sä'mmlai tiõrvâsvuõdâst ij leäkku äâi'jtââss'saž da veiddsõs empiirlaž tu'tĶkummušeâtt (vrd. Jaakkola ym. 2018). Vuâitt vuâdđtõõlee'l aabšed, što äimmõsmuttâz vuõigg tiõrvâsvuõttvaikktoõzz, šõõᅇ ruõbddeettmõõžžid da jeä'rben paštji lâssnummuš, lie sä'mmlain seâmmanallšem ko vä'lddnaroodâst, hâ't-i vaikktoõzzid jeät leäkku sä'mmlain tu'tĶkuum. (Jaakkola dj. 2018). Ruõbddeemperatuur lââ'zste puõžžâlmõudldõõzzid da jââ'mmemvuõd jeä'rben puârrsin, pâârnain da si'jjin Ķeâin lie kroonlaž čââ'd- da Ķeâppnõspuõžžâlm. Jõs äimmõsmuttâz tuõ'll'jummušest jeät o'nnstuku, täk tiõrvâsvuõttvaikktoõzz lâssne tân čue'ttee'jj lo'ppe mõõnee'st. Hâi'ttvaikktoõzzid vuei'tet Ķie'ppeed nu'tt, što valmštõõdât pirrõõzz da šõᅇᅇeettmõõžžid muttsa. Taar da Ruõcc säâ'mvuud'in tuejjuum tu'tĶkummušie mie'ldd äimmõsmuuttâs šõõddad vuõigte'mes tiõrvâsvuõttvaikktoõzzid sä'mmlaid nu'tt, što puõžžimi risktue'jeei lâssne. Ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jji statuuzz da kanntemvuõd njuõrrmõš šõõddad Ķiõldlaž miõltiõrvâsvuõttvaikktoõzzid(Furberg 2016;

Kaiser dj. 2015; Stoor dj. 2015; Willox dj. 2015). Jie'llemnääl muuttäs, se'rddmõš meädda ä'rbbvuõdlaž sää'mjie'llemvue'jjin da sää'm poorrâmvue'jjest lâssan riiskid jie'llemtää'sspuõ33lmid (Jaakkola dj. 2018). Tu'tkkummši mie'ldd muttâz šõnneällmõõžžin lie lâzztam pârtriiskid ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jjin jeä'rben muõtti ääi'j da alggõõučâst (Näkkäljärvi dj. 2020). Vuõiggvuõdmeäldlaž äimmõspolitiikâst fe'rttai vä'ldded lokku da tuõ'll'jed ķiõldlaž tiõrvâsvuõtt- da pue'rrjie'llemvaikkõõzzid še, te'l pue'rrjie'llem lij ķidd vuãđvuõiggãdvuõdi teãuddjummšest.

Äimmõsmuuttäs da ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jji heätt'tõõvmmõš vuäi'tte lâãzzted sä'mmlai meãddaserddmõõžž dommvuu'dstes, mâin lie veeidas vaikkõõzz sä'mmlai statu'sse da äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõ'sše. Sä'mmlai vuõiggãdvuõd, mâ'te vuõiggãdvuõtt sää'mķiõllsaž kãäzzkõõzzid da Sää'mtee'gğ di Saa'mi siidsãbbar tãimamvuei'ttemvuõd, lie vooudlãnji rajjuum sä'mmlai dommvoudda da Saa'mi siidsãbbar vue'zzest sää'mvoudda. Lij vääžnai vä'ldded lokku kumulatiivlaž vaikkõõzzid da historlaž ä'rbb ko tu'mmjet äimmõspolitiik vuõiggvuõdmeäldlažvuõttvaikkõõzzid.

Teãttču'kk 1. Äimmõsmuttâz da äimmõspolitiikk vaikkõõzz sää'mkulttuu're: vue'lğgẽmsãã'j da vaikkõõzzi tãã'zz.

- 1) Vue'lğgẽmsãã'jjen historlaž ä'rbb. Sää'mkulttuur da -ķiõl lie vaarvuãla valdiai assimilaatio- da õhtsažkããddlaž mu'ttemprosee'ssi diõtt, da sää'mkulttuur vuei'ttemvuõd šiõttlõõvvãd äimmõsmuttsa kulttuurlãnji ķeãll'jeei nalla lie aštum.
- 2) Aarktlãž vu'vdd pakkã jã'ttlubun ko jee'res maai'lm. Sä'mmlai jie'llemvue'jj da kulttuur lie šõddãm aarktlãž jeãllmõõžžin. Äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõš vuei'tet vuei'nned sä'mmlaid kulttuurlaž mu'ttemprose'ssen.
- 3) Äimmõsmuttâz tuõ'll'jummša da šiõttlõõvmmõ'sše põrggi mõõntõõllmõõžžĩ ķiõldlaž vaikkõõzz: piõggviõgg raajmõš, ođđ kuãivvãz da pirrõsresuursi serddmõš meãdda sää'mõhtsažkãã'dd äãnnmõõžžãst vaikkte vuõ'i'gğest, vuõigte'meld le'be pannvuõ'i'gğest sää'mkulttuur jie'llemããrmõõžžid da šiõttlõõvmmãmvuei'ttemvuõdid.
- 4) Vuõiggãdvuõdlaž status da resuurs. Sää'mõhtsažkoo'ddi vuei'ttemvuõd vuãssõõttãd äimmõspoliti'kke da raajãd jii'jjes vaikkteei sää'mkulttuu're vuãđđõõvvi äimmõspolitiik da kulttuurlaž kuãnstid šiõttlõõvvãd äimmõsmuttsa.

3. SOSIOKULTTUURSAŽ VUÕIGGVUÕDMEÄDLAŽVUÕTT

Vuõiggvuõdmeäldlažvuõdãst fi'ttõssãn lie mããnj miãrkkõõzz. Tõt lij relatiivlaž da kontekstuaal'laž, gu jee'res joukid vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt vuãitt miãrkkšõõvvãd jee'res aa'sšid da tõn vuei'tet tã'rķstõõllãd jee'res ķiõččãmvue'jjin. Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd vuãlvuõd da vuãđđ- da oumažvuõiggãdvuõttvuãlvuõd lie čuãjtum tãã'rķben Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt -ha'ņķķõõzz loprapoortãst (Kivimaa dj. 2023).

Lää'ddjánnam meerlaž tää'zzest vuõiggvuõdmeâldlažvuõd ärvvtõõlât vuâdđlää'jj (731/1999) vuâdđ- da oumažvuõiggâdvuõttšiotlmi nuájja, koin ko'lle sä'mmlai vuõiggâdvuõtt jii'jjes kulttuu're (17§), va'sttõs pirrõõzzâst (20§), õõlmâs vää'ld vuâdđvuõiggâdvuõdi staaneemõõlgtõs (22§) da vuõiggâdvuõtt sosiaalstaa'ne, škooultõ'sse, pi'rõõgõmmša, čâ'rste'mes jie'llma da jällmõ'sše (6-19 §) di sä'mmlai vuõiggâdvuõtt kulttuurjiõččvaaldšemuõ'tte (121§). Lää'ssen sää'mte'õõgõlâ'jjin da spesiaal-lâ'jjin šiõtt'tõõlât sä'mmlai vuâssõõttâmvuõiggâdvuõdid. Tâin šiõttõõlât vuõiggvuõdmeâldlažvuõd Lää'ddjánnmest, da jeä'rben mõõnni aai'jin vuõiggvuõdmeâldlažvuõttšagstõõllmõ'sše lij kaggõõttâm še globaal da pâ'jjel puõlvvõõggid vuállai vasttõs obb skääđsuõllu da oumažkää'dd pue'ttiäi'jest luâttvää'n da äimmõsmuttâz kõõskâst. Tää'rkben täid teemaid ķiõtt'tõõlât taullõõggâst 2.

Alggmeer šâ'dde äimmõstääimai da äimmõspolitiikk seu'rrjõssân mäõngai sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõttvaikkõõzzi vuâlla. Tâin ko'lle veeidas õhttsažkääddlaž da kulttuurlaž vaikkõõzz mâ'te pirrõ'sse, porrmõõžžpuu'tõ'sse, raajmõ'sše, tällõ'sse da energiapuu'tõ'sse da -âânnmõ'sše till'lõõvvi vaikkõõzz da jee'resnallšem vuõiggvuõdmeâldlažvuõd fi'ttjõõzz. Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeâldlažvuõtte ko'lle miârkteeinalla kõõččmõõžž nuä'd da aau'ki juâkkmõõžžâst, le'be mõõk tue'jjei kue'dde šuurmõs nuä'd äimmõstääimain, mõõn diõtt da mä'htt nuä'd vuei'tet tuõ'll'jed da kompensâ'sted. Nuä'djue'kkõemkõõččmõõžž šâ'dde jeä'rben ko juu'rdet infrastruktuurha'õõkõõzzid, kook tuärjee äimmõsmuttâz tuõ'll'jummuž da fossiil'laž puâlddemaunnsin čâuddõõttmõõžž.

Äimmõspolitiikk sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõdin lie mäõng jee'res tää'zz pâi pääiklaž tää'zzest globaal tässa. Pääiklaž tää'ss čuä'jat õutstõõzz jie'llempirrõ'sse, vooudlaž tää'ss mäddkâdda le'be ouddmiârkkân sä'mmlai dommvoudda, meerlaž Lää'ddjánnma, rââstmeersaž tâ'vvjânnmid, EU, aarklaž da Baree'nts vuu'did, da globaal čuä'jat obb skääđsuõllu tässa da ÕM tu'mmstõõggid. Õhtt tää'ss vuäi'tci lee'd meeraiõskksaž sää'mvu'vdd, koozz ko'lle Lää'ddjánnam, Taarrjânnam, da Ruõccjânnam tâ'vv-vue'zz di Kuâlõõgg njarggânnam vu'vdd Ruõššjânnmest, leäša tän tää'zzest jeät tuõjjuku änn'jõžääi'j äimmõspoliittlaž tu'mmstõõggid. Sää'jj vuäitt mottjed, jõs kuu'kk valmšõõllum tâ'vvjânnmallaš sää'msuâppmõš ratifiää'stet. Tâ'vvjânnmallaš sää'msuâppmõõžž mie'rren lij harmonisâ'sted sä'mmlaid kuõskki lâä'jšeâttmõõžž. Jee'res taa'zzin sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd tä'rķstõõlât jee'res nalla, globaal tää'zzest huõlât obb skääđsuõllu pue'ttiäi'jest, go meersaž tää'zzest vie'sseed globaal vasttõõzz da pâi'lpuõlvvõõggsaž kõõskkvuõd meersaž ouddõõzzid.

Sää'mkulttuur meâldlaž äimmõstääimai mie'rrummšest Sää'mtee'õõgin, Saa'mi siidsâbbrest da sä'mmlaž äimmõs-suâvtõõzzâst lij kõõskksaž rool. Sää'mkulttuur meâldlaž da ķeäll'jeei äimmõstääimai mie'rrummšest lij vääžnai tuõrvâd sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd vuâdđ- da oumažvuõiggâdvuõttõõlgtõõzzi tiu'ddepiijmõõžž lâä'ssen.

Sää'mkulttuur ķiõččâmvue'jjest sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd teâuddjummuš Lää'ddjánnmest äimmõstääimain vuei'tet meârtes, što šâ'dde pue'tti vue'sstue'jjee'jin:

-
- sää'm kulttuurmaall da jie'llemvue'jj šiöttlöövmoš da seillmōš,
 - ä'rbbvuōdlaž teād, luátkōskkvuōd da sää'm ķiōli seillmōōžž tuōrvmoš,
 - äimmōsmuttāz vaikkōōzzi tuō'llstōōllmōš sä'mmlai dommvuu'dest da ju'n šōddām häaitai tuō'llstōōllmōš,
 - sää'mkulttuur meāldlaž äimmōstāāimai resursāstmōōžž da čōōd viikkmoš,
 - ju'n šōddām kulttuursaž, kiōl'laž, pirrōōzlaž, da mādāā'nmmallaž mutsi lokku vālddmōš äimmōstāāimain le'be kumulatiivlaž vaikkōōzzi tobddmōš äimmōstāāimain, nuā'di juākkmōōžžāst da pue'rōōzzāst,
 - sää'mkulttuur taarbi tobddmōš da tiu'ddepiijmōš äimmōstāāimain da vaikkteei vuāssadvuōtt sä'mmlaid kuōskki äimmōstāāimai valmštōōllmō'sše, vaikkōōzzi ärvvtōōllmō'sše da seu'rjumša,
 - tu'tķkuum tiōttu da ä'rbbvuōdlaž tiōttu vuāddai tu'mmjemtuājj äimmōspoliittlaž tu'mmstōōggin.

Vuōiggvuōdmeāldližžen vā'lddkulttuur da lää'jjišiotteei ķiōččāmvue'jjest vuōinnum lää'ķķ vuāitt tuōdi viikkād ōhttsažkā'ddrajjōōzzāst šōōddi čārstumša. Sä'mmla lie ouddmiārkkān jorrdam, što ä'rbbvuōdlaž sää'mjie'llemvue'jjid o'hjeei lää'jj lie čārsteei, ko tōin jie mainste ni stāānād sä'mmlai vuōiggādvuōd jiijjāz kulttuu're (ķč. Nākkālājārvi dj. 2020). Ko lää'jjišeāttmōš ij vāā'ld lokku sää'mkulttuur, vaarrān lij, što lää'jjišeāttmōš da tōn tiu'ddepiijji vaaldšemvuōdlaž tu'mmstōōgg rā'je jie'llemvue'jjid ōōutnallše'mmen jeāt-ga kulttuurlaž vuālvuōdid valddu lokku.

4. ÄIMMÖSPOLITIIKK DA SÄÄ'MKULTTUUR

Äimmōslāā'jj ōhtān tāāvtōssān lij ra'vvjed äimmōstāāimai vuōiggvuōdmeāldlažvuōd da stāāneed vue'zzstes sä'mmlai oudldōōzzid juā'tķķed da viikkād ooudās jiijjāz ķiōl da kulttuur (Äimmōslāā'ķķ 432/2022 2§). Tāt miārkkšāāvv tōn, što sä'mmlai vuāssōōttāmvuōiggādvuōtt äimmōspoli'tķķe stāāneet da äimmōstāāimai vuōiggvuōdmeāldlažvuōd ärvvtōōlāt sää'mkulttuur ķiōččāmvue'jjest. Äimmōslāā'ķķ lij pohttam sä'mmlai ķiōččāmvue'jjest kue'htt miārkteei vuōiggvuōdmeāldlažvuōd lāā'zzteei vuālvuōd, ko äimmōstāāimai mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōdmeāldlažvuōtt māānn ōōudās, da lää'ķķ lāā'zzat sä'mmlai vuāssōōttāmvue'ittemvuōdid äimmōstāāimaid di säā'mtee'gğ vuāssōōttāmvuōiggādvuōdi di alttuum sä'mmlai äimmōs-suāvtōōzz nuājja. Äimmōs-suāvtō'sse vaalšet tiōdōutstōōzz ee'ttķeeid di sä'mmlai ä'rbbvuōdlaž teād vuā'msteeid (Äimmōslāā'ķķ 432/2022 21 §). Äimmōs-suāvtōōzz kōskksaž tuājj lij puu't'ted teāttvuādd äimmōspoliitiikk tuārjjan da ärvvtōōllād äimmōstāāimai vaikkōōzzid sää'mkulttuu're. Säā'mm äimmōs-suāvtōs lij luāddstes samai jiijjāsnallšem orgaan, ko tōn tuājast šā'dde ōhtān sä'mmlai ä'rbbvuōdlaž teātt da akateemlaž teātt, da tōin lie vuei'ttemvuōd tāimmad globaal vuāppsen Pariis äimmōs-suāppmōōžž da meeraikōskksaž alggmeeraid kuōskki ooumažvuōiggādvuōdōōlgtōōzzi ooudāsviikkmōōžž diōtt äimmōstāāimain.

Ee'jj 2023 toimmjummšes altteei sää'mm äimmös-suávtös vuáitt, jös tuõjju uu'det ri'jttjeei resuursid da vuei'ttemvuõdid táimmad, pu'htted árvvsaž teáð da táimmame'tkõõzzid äimmõspoliitikk ooudásviikkmö'sše da raajjád oudldõõzzid tõõzz, što äimmõstáaim lie vuõiggvuõðmeáldla. Sää'mm äimmös-suávtõõzz tuájaid ko'lle asetõõzz mie'ldd še äimmõstáaimai vuõiggvuõðmeáldlažvuõðkõõčmõõžži árvvtõõllmõš sää'mkulttuur kíõččámvue'jjest (435/2023 1 § mom. 4), mii ráajj vuei'tlvi'žžen sosiokulttuursaž vuõiggvuõðmeáldlažvuõð lokku valddmõõžž äimmõstáaimain veiddsubun ko ouddál. Veiddsubun äimmõslää'jj oo'dummuž pohhtam vaikkõõzz plaaneemriáždõ'kõke da vuõiggvuõðmeáldlažvuõ'tte leät kíõtt'tõllum Äimmõspoliitikk vuõiggvuõðmeáldlažvuõtt -ha'ñkõõzz lopprapoortást (Kivimaa dj. 2023).

Äimmõslää'kk (432/2022) peejj täávtõõzzid Lää'ddjánnam äimmõspoliitikk plaanummša da seu'rrjummša (1 §). Konkreetlaž táaim äimmõslää'jj tiu'ddepiijmõ'sše šiotteet pááðailaa'jjin, äimmõslää'jj meáldlaž prograamin da plaanin di täállarvõsmõõntõõllmõõžžin. Äimmõslää'jj täávtõõzzi teáuddjummuš õõlgat miárkteei táaimaid Lää'ddjánnam õhttsažkáá'dd jee'res sektoorin. Kõskksaž äimmõstáávtõõzzi da -táaimai õsttmõõžž da vaikkõõzz leät árvvtõõllum taullõõggášt 1, ko'st leät tá'rkstõõllám tiu'ddepiijmõõžž vuei'tlvaž vuõiggvuõðmeáldlažvuõttvaikkõõzzid sä'mmlaid da identifiaštum ooudásviikkámtaarbid äimmõstáaimai vuõiggvuõðmeáldlažvuõð oudeem väáras da äimmõsmuttsa šiotlõõvvám väáras. Vaikkõõzz leät klasstõõllám vuõigg, pannvuõigg da vää'lteei vaikkõõzzid. Lij väážnai tu'mmjed ooudkíõ'tte äimmõspoliitikk täávtõõzzi teáuddjummuž vaikkõõzzid, što ju'n valmštõõllám poodd vuei'tet tobðškue'tted vuei'tlvaž vuõiggvuõðmeáldlažvuõttvaikkõõzzid da vä'ldded lokku jee'res vuáðð- da ooumažvuõiggádvuõttkíõččámvue'jjid obbvää'ldlânji. Äimmõstáaimai plaanummšest jee'res vuáðð- da ooumažvuõiggádvuõðid vuei'tet jouddád árvvtõõllád da verddõõllád kõskkneez. (kč. láákk 5). Seámma táaimain vuáit'te lee'd nu'tt miõttlõs da kíõldlaž vaikkõõzz, da nuu'bb beá'lnn táaimai vaikkõs vuáitt lee'd kíõldlaž vuá'niž ääi'jkõõskášt, leáša ouddmiárkkân teknologia ouddnummuž mie'ldd vaikkõõzz vuáit'te šõddád ku'kes ääi'jkõõskin miõttlõ'ssen. Vaikkõõzzid lij väážnai tobddád, što tõin vuei'tet valmštõõllád resursástmõõžžin da se'rddempoodd rá'tkõõskõõzzi kääzzkõõzzid.

Sä'mmlai dommvuu'd jootlõkriáššmõš vuáððáávv vue'llgaž narodmeá'r, ku'kes kõskkvuáði, á'rbbvuõðlaž jie'llemvue'jji da háá'rves aazztõõzz diõtt ánn'jõžáái'j ravvsânji privattaautin játtmõ'sše. Má'te taullõk 1 čuá'jat, jootlõõgg šáddeempõrtpiáštji kie'ppumšin vuei'tet tuõ'll'jed äimmõsmuttáz kíõldláz vaikkõõzzid sää'mkulttuu're, leáša dommvuu'd piáštji keä'ppummuš õõlgat jootlõõgg liádggli'žžen šõddmõõžž, luáttvuejjamneávai puálddemaunnsi pírrõsci'sttjeeivuõð ouddnummuž da oõðnallšem jáá'dtemriáždõõggid čárrsiidin ká'ddkõõskõõzzi kääzzkõõzzid.

Riikksuávtõõzz (2022) čiołgtõõzzást meersaž šiotlõõvõmõšplaanást ekka 2030 e'tkõõket se'lvvtemnalla sä'mmlai äimmõsmuttáz šiotlõõvõmõšplaan raajmõõžž. Plaanást le'čči väážnai pu'htted ou'dde äimmõsmuttáz ju'n vuámmšum da oudlkõsttum vaikkõõzzid sää'mkulttuu're, sää'mjie'llemvue'jjid, sä'mmlai dommvoudda da sää'mõhttsažkádda di árvvtõõllád äimmõsvuõiggvuõðmeáldlažvuõð teáuddjummuž sä'mmlai kíõččámvue'jjest da raajjád e'tkõõzzid seu'rrjummšest da tu'tkõõmmuštaarbin. Što plaan vuáitt lee'd vaikkteei, tõi õõlgči

vuâđđtöövâd tu'tkkuum tiöttu da e'tkkeeđ konkretlaž täämaid sää'mkulttuur šiöttlöövmmöözž tuärjeem vääras. Šiöttlöövmmöšplaan raajmōš vuäi'tči lee'd luândlânji sä'mmlai äimmōs-suâvtööz tuâjj. Šiöttlöövmmöšplaan raajmōš öölgat resuursid da teättvuâđđ peivvtummuž, te'l pukin jäänmōsân kättjeei čiöłgtōs äimmōsmuttâz vaikköözziin Lää'ddjânnam sää'mkultuu're lij kuōskkâm ääi'jkōōsk 1960–2019 (Näkkäljärvi dj. 2020).

Taullök 1. Äimmöspoliitikk kōskksaž täävtōōz, vaiktōōz da ouddnummuštaarb säa'mkulttuur da vuōiggvuōdmeäldlažvuōd ķiōččâmvue'jjest.

		Tiu'ddepiijmōōžž vuei'tlvaž vaiktōōz säa'mkulttuu're			Ouddnummuštaarb vuōiggvuōdmeäldlažvuōd ouddnummuš väaras sä'mmlai ķiōččâmvue'jjest
		Vuōigg vaiktōōz	Pannvuōigg vaiktōōz	Vuōigg vaiktōōz	Pannvuōigg vaiktōōz
Aalmjallaš täävtōōz	Oummu tāimm'mōōžžâst šōōddi šâddeempōrtt-piâsttji ķeä'ppummuš	Vuōigg miōttlōs vaiktōs, tuō'llai äimmōsmuttâz ķiōdlaž vaiktōōzzid.	Ķeâšt'teei mäddâânnmōōžž lâssnummuš vuei'tlvaž piōggviōgggraajmōōžž mie'ldd. Liâdggnummuž oōlgtam kuâivâzmineraali ooccmōš da vuei'tlvaž kuâivvsi alttummuš.	Teä'ğğâânnmōōžž šorrunnummuš, investâ'stemtaarb, ä'rbbvuōdlaž jie'llemvue'jji vue'ķķâ'ttem vaiggsunbun šōōdmōš.	Pei'vvenegii äu'ķķummuž ooudâsviikkmōš nu'tt, što tōt va'sttad sä'mmlai dommvuu'd jeällmōōžžid
	Joottlōōgg šâddeem-pōrtt-piâsttji ķeä'ppummuš	Vuōigg miōttlōs vaiktōs, tuō'llai äimmōsmuttâz ķiōdlaž vaiktōōzzid.	Jââttmōōžž vaiggsunbun šōōdmōš.	Ä'rbbvuōdlaž jie'llemvue'jji vue'ķķâttmōōžž kalšmōōvmmōš da vaiggsunbun šōōdmōš.	Tarbb oudeed pirrōsci'sttjeei teknologia/ puä'lddemaunnâz, koon vuei'tet äâ'nned luâttjeällmōōžžin da kââ'tt tuâdd šōōŋ vaajtōōllmōōžžid di sä'mmlai dommvuu'd jeällmōōžžid suâvlaž joukkjoottlōōgg.
	Äimmōsriiski vaaldšummuš	Vuōigg miōttlōs vaiktōs. Säa'mkulttuu're da jie'llempirrō'sse till'lōōvvi äimmōsriiski tobddmōš da vaaldšummuš kâä'vvtummšest da suōjjeemvuu'di hââid da âânnmōōžž plaanummšest.			

	Äimmöskeäll'jemvuod oudummuš	Kää'vvtummuš da suõjjeemvuu'di hääid da äänmõõžž plaanummuš šõddmõš.	Turiism da turismkääzkkõõzzi oudâsviikkmõš nu'tt, što tõk lie äimmöskeäll'jeei vuäitt uu'ceed keâšttõõtmõõžž ä'rbvuõdlaž jie'llemvue'jjivui'm.		Sä'mmlai ä'rbvuõdlaž jie'llemvue'jji äimmöskeäll'jemvuod obbvuoõttärvvtoõllmõõžž raajmõš.
Plaaneem- da seu'rrjemriäždõk	Ku'kes da kõskk-ku'kes ääi'jkõõsk äimmõsplaani	Miõttlõs vaikkõs da vuettemvuõtt pue'reed teättvuäđđ sä'mmlaž äimmõs-suävtõõžž da sää'minstituoioi vuässadvuõđin da raajjâd tääimaid sää'mkulttuur staaneem väaras.	Raajjâž vuetlvi'žžen äimmõstääimai teäggtoõžž oudâsviikkmõõžž da sää'mkulttuur lokku väldmõõžž teäggtoõžžâst.	Takai tie'ttemvuõtt äimmõsmuttsest da tön õhttvuõđâst sä'mmlai vuõiggadvuõđid lâssan.	Sää'mtee'gğ da saa'mi siidsabbar õhttsaž jiijjâž äimmõsplaani da täävtõõžžpiijmõš.
	Mäddââ'nemsektor äimmõsplaani		Käävtummuš ohjjummuš nu'tt, što tõt väld lokku äimmõsmuttâž vuõiggvuõđmeâldlažvuõttvai kktõõžžid.	Jee'res mäddââ'nemsektori da äimmõsmuttâž õhttsažvaikkõõžž tobdstummuš sää'mkulttuure.	Käävtummuš da sä'mmlai dommvuu'd meäccõõvmmõõžž da miõsttjõõvmmõšvaikkõõžžid kiõldlaž vaikkõõžžid kõggmõš/ tuõ'lstõõllmõš/ kompensâ'sttmõš sää'mkulttuure da puäzhooidu.
	Meersaž äimmõsmuttâž šioõtlõõvmmõšplaani	Miõttlõs vaikkõs, räajj vuetlvi'žžen tääimai oou'dummuš, kook tuärjee sä'mmlai šioõtlõõvmmõõžž.			Sää'm äimmõsmuttâž šioõtlõõvmmõšplaani raajmõš sää'm äimmõs-suävtõõžž tääimast.
	Äimmõspolitiikk plaani teäuddummuš seu'rrjummuš da äimmõsee'kkõõlgtõs	Miõttlõs vaikkõs, teäuddummuš seu'rrjummuš räajj vuetlvi'žžen äimmõspolitiikk vaikkõõžžid seu'rrjummuš sää'mkulttuure da sä'mmlai jie'llempirõ'sse			Mettemneävvai õõu'dummuš äimmõspolitiikk vaikkõõžžid seu'rrjummušâ sää'mkulttuure. Sää'minstituoioi jiijjâž äimmõstääimai da äimmõspiästtji seu'rrjummuš jiijjâž ee'kkõõlgtõõžžstes.

Vuássadvuõtt	Sää'mtee'gǵ da Saa'mi siidsábbar vuássõõttámvuõiggádvuõđ äimmõstááimaid ođđ äimmõlää'jj nuájja	Sä'mmlai vaikktemvui'ttemvuõđ äimmõspoliti'kke šâ'dde pue'rben.	Tiu'ddepeejj Lää'ddjânnam meeraikõskksaž õõlgtõõzzid. Õõlgat sää'minstituoioin äimmõspolitiikk ä'sštobddmõõžž.	Lââ'zzat vuârrvaikktoõzz da teâđ ve'rǵgnii'kki da sä'mmlai kâskka.	
	Sää'mm äimmõs-suâvtõs	Sä'mmlai vaikktemvui'ttemvuõđ äimmõspoliti'kke šâ'dde pue'rben da äimmõspolitiikk teâttvuâđđ šâdd pue'rben. Tiu'ddepeejj Pariis äimmõs-suâppmõõžž.	Meeraikõskksaž ouddmiârkk alggmeerai vuássadvuõđâst äimmõspolitiikkâst.	Tiõđõutstõõzz da ä'rbbvuõđlaž teâđ vuä'mstee'ji õhttsažtuâj šõddmõš.	Tääimain ä'lǵǵe lee'd dovo'lna resuurs da tiudâs suverenite'tt, što tuâjj vuäitt leksted.

5. KÖSKKSAŽ ÄIMMÖSTÄÄIMAI VUÖIGGVUÖÐMEÄLDLAŽVUÖTTŠÖDDMÖÖŽŽ SÄ'MMLAI KĪÖČČÄMVUE'JJEST

Äimmös-vuöiggvuöðmeäldlažvuött lij samai männggvuällsaž da -täss'saž fi'ttös, da sää'mkulttuur kĪöččämvue'jjest tu'mmjemnalla šädd töt, mä'htt jee'res vuöiggvuöðmeäldlažvuöttfi'tjöözzid ärvvtöölät köskkvuöðäst sää'mkulttuu're. Töözz öhttan še globaal vuöiggvuöðmeäldlažvuött, le'be obb skääðsuöllu pue'ttiäi'gğ mottjeei äimmöözzäst, da päi'lvuölvvöögguött, pue'tti puölvvööggi vuöiggädvuött jie'llma, pirrö'sse da kulttuu're, di aau'ki da nuä'd vuöiggvuöðmeäldlaž jue'kķem (Newell ym. 2021). Meerkoo'ddi globaal vasttöözz, nuä'djue'kķem da resuursid köskkvuöðäst meersaž ouddö'sse tu'mmjet riikklaž da vooudlaž tää'zzest EU-tää'zz äimmöstääimain. Öhttsallaš tää'zzest tu'mmjemnalla šädd globaal da meersaž ouddöözz köskkvuött pääiklaž kulttuurlaž da jie'llemvue'jjlaž taa'rbid, jee'res vuöiggvuöttmeäldlažvuöttfi'tjöözzi vuei'nnlööttmös da nuä'djue'kķem.

Äimmöstääimain vuäi'tte lee'd še raajid rästldeei vaikköözz sä'mmlaid ouddmiärkkän šöddmööžžin, koin plaaneet piöggviögg raajmööžž raajvvu'did le'be va'sttei ruänn energia ha'ñkķöözzid. Nu'tt koččum Espoo suäppmös raajid rästldeei pirrösvaikköözzi ärvvtööllmööžžäst öölgat, što räjjlažvaldiain älgg vuei'tted vuässööttät kää'vvtummuš- da raajjämha'ñkķöözzi pirrösvaikköözzi ärvvtööllmösše (YVA) da plaani da prograami pirrösvaikköözzi ärvvtööllmösše (SOVA), jös ha'ñkķöözz vaikköözz vuälla tai valdiai voudda (Espoon sopimus 67/1997). Tän öhttvuöðäst älgg še se'lvted vuei'tlvaž vaikköözzid sää'mkulttuu're da kuulläd kööččmööžžäst äärrai sää'möhttsažkää'dd. Lää'ddjännmest sää'möhttsažkää'dd da sää'mtoi'mmjee'jid ku'lleš, ko Taarrjännam Lebesby da Teän koo'ddid plaaneeš Davvi-piöggviökk-ķee'dd, ko'st le'čči leämmaš vaikköözz Uccjoogg voudda. Lää'ddjännam beä'lnn ha'ñkķöözz teäuddjumuš öölgti viökkjodđäz raajmööžž. Ha'ñkķös lij leämmaš jāä'ttmen ee'jjest 2017 ää'ljee'l da ooccmööžžid oođeeš ee'jj 2022. Lää'v piöggviökk-ķee'dd da viökkjodđäz raajmösše ij leäkku vöi miöttum. Sä'mmla Taar da Lää'ddjännam beä'lnn lie vuästtlästtam ha'ñkķöözz kĪöldlaž kue'stelm- da puäz3håiddvaikköözzi diött. Ha'ñkķöstäimmai lie jorddam, što ha'ñkķös lij viält'temes äimmösmuttäz kĪöldlaž vaikköözzi tuö'llstöölläm diött (Pirrösministeria 2017, NVE 2023).

Sä'mmlai dommvuu'dest serddmös ruänn energiasažje da nuä'djue'kķem lie samai ääi'jpoddsa. Taar päämös vuöiggädvuött čouu'di ee'jj 2021 puäz3sää'mmöhttsažkoo'ddi raajjäm läittmööžžid Fosen Vind- piöggviökk-ķee'dd raajmööžžäst Trondheim vuu'd saujvue'zzest. Ķee'ddest lie nu'tt 150 piöggstroi'ttel. Päämös vuöiggädvuött čouu'di, što piöggviökkraajmös tue'jjii sä'mmlai kultturlaž vuöiggädvuöðid vuästta, jeä'rben puäz3håiddvuöiggädvuöðid, kook lie staanuum siviil- da poliittlaž vuöiggädvuöðid kuöskki öölmäs-suäppmööžžäst. Öutstös suu'deš nu'tt peä'l miljoon eeu'r skääðko'rvvöözzid. Päämös vuöiggädvuöð tu'mmstöögg jeät leäkku piijjäm toimma. Sä'mmla lie riäžžäm ööutsää'jest pirrös- da ouumažvuöiggädvuöttorganisaatioivui'm miöllčuä'jtöözzid Oslost da pirr Taarrjännam tä'lvv-pä'zläštammannust 2023, što päämös vuöiggädvuöð tu'mmstöögg tiu'ddepiiimös šööddči jā'ttlubun. Fosen Vind da Taarrjännam valdia jie haa'led peälte puk le'be ni vue'zz piöggmaalain, puäz3hoi'djeei gös öölgte što kuuitäg vue'zz peälte'če (Fjellheim 2022).

Sää'mte'gğ, Taar valdia da läittmōōžž raajjâm puäžžhoi'ddjeei lie sagstōöllâm kuânstin tu'mmstōōgg tiuddepaijâm väaras, leäša čouddmōōžž jeät leäkku kaunnâm. Piōggviōkk lij vue'ss ruänn serddmōōžž, leäša Taar pāaimōs vuōiggādvuōđ mie'ldd piōggviōkkraajmōš ij vuäžž neu'rreed sä'mmlai vuāđđ- da oumažvuōiggādvuōđid. Va'stteei äimmōs-suudōōttmōōžž vuäi'tte täujined, jōs meersaž mōōntōöllmōōžžid, vaikkōōzzi ärvvtōöllmōōžžid da sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ jeät staa'nuku ha'ŋkōōzzin aalgāst ää'jee'l. Fosen Vind šōōdmōš čuä'jat, što äimmōstāāimain ālgg ärvvtōöllād meeraikōskksaž oumažvuōiggādvuōōttuāppmōōžžī oōlgtōōzzid, hāt jiočč suāppmōōžž jie ni ķiōtt'tōōl äimmōsmuttāz. Lää'ddjānnam sä'mmlai dommvuu'dest lie Jeänōōgg ķiōttmaaddāst kolmm piōggstroittel. Plaan ođđ piōggviōkkstroittlid jie leäkku tän poodd, leäša potentiaal'laž piōggviōkkvuu'did se'lvvtet samai āā'n sä'mmlai dommvuu'd koo'ddin. Meä'cchalltōōz luāttvāārrplaan mie'ldd piōggviōkkha'ŋkōōzzid jeät a'lttuku ääi'jkōōskāst 2022–2027 sä'mmlai dommvuu'dest (Meä'cchalltōs 2022).

Meeraikōskksaž oumažvuōiggādvuōōttvue'jjest äimmōsmuttāz leät ālggam ķiōtt'tōōllād veiddsānji še oumažvuōiggādvuōōttkōōččmōššān. ŌM:i oumažvuōiggādvuōōttkomitea tu'mmji ee'jj 2022 siviil- da poliittlaž vuōiggādvuōōđid kuōskki oōlmās-suāppmōōžž tiu'ddepaijijmōōžž kuōskki individuaal-läittmōōžžāst, što Australia ij leäkku o'nnstam suō'jjled Torres čuā'lm suōllui alggmeerōhttsažkāā'dd äimmōsmuttāz hāāitlaž vaikkōōzzin. Nāāi't Australia lij tue'jjāām siviil- da poliittlaž vuōiggādvuōōđid kuōskki oōlmās-suāppmōōžž da alggmeerōhttsažkāā'dd vuōiggādvuōōđ vuāstta naaudšed kulttuurstes nu'tt, što “miōllvā'liddsaž kāssjōōttmōōžž” ij šōōdd sij privattjie'llma, piārrja da do'mme (ōōlmās-suāppmōōžž 17 da 26 artikla). Valdia oōlgtēš kompensā'stted läittjid tōn hāāi't, mōōn lie ķiōččlā'sttam, leäša kompensā'sttmōōžž tāā'zz jeät meā'rtam. Kompensā'sttmōš da vuei'tlvaž korvvumuš pä'cce Australia valdia va'sttō'sse, jōs tōt meinn jāā'ķķted komitea čāāuddōōzz. Komitea tu'mmji, što oōlmās-suāppmōōžž nuājja taarbšet miārkteei da jā'ttel meersaž da meeraikōskksaž tāāimaid äimmōsmuttāz vaikkōōzzi ķie'ppumuž väaras, te'l muđoi tōt vuāitt neu'rreed vuōiggādvuōōđ jie'llma (Human Rights Committee 2022). Tu'mmstōk rāāj j ođđ vāāl ođđ äimmōs-suudōōttmōōžžid da vuōiggādvuōōttprosee'ssid globaal'lānji.

Teättču'kk 2. ÕM:i ooumažvuõiggâdvuõttkomitea Torresčue'lm suõllui alggmeerõhttsažkââ'dd raajâm lâittmõõžž čââudõõzz vaikkõõzzi ärvvõõllmõõžž alggmeera i vuõiggâdvuõdi kíõččâmvue'jjest.

Vuei'tet tu'lkkëed, što čââudõõzzin lie kolmm vâ'lddssaagg äimmõsvuõiggâdvuõđmeâldlažvuõđ teâuddjummsa:

1. Alggmeerain lij vuõiggâdvuõtt sue'jjlummsa äimmõsmuttâz vuâstta, da änn'jõž ooumažvuõiggâdvuõttneäv v ta'rjee vuõiggâdvuõđlaž sue'j äimmõsmuttâz kíõldlaž vaikkõõzzid vuâstta.
2. Valdia, kook jie suõ'jje sij lää'jjââ'nnemvâä'ld vuâlla âârrai oummid äimmõsmuttâz haaitlaž vaikkõõzzin, sâ'tte neu'rreed sij ooumažvuõiggâdvuõđid meeraikõskksaž vuõiggâdvuõđ nuâjja.
3. Alggmeera i individuaal da õhttsažkââ'dd vuâi'tte veiddsubun õõlgted ooumaž- da kulttuurvuõiggâdvuõđâz teâuddjummuž äimmõsmuttsa šiõttlõõvvâm- da tuõ'llstõõllâmtuâjast meersanji da meeraikõõškeld da kaggâd vuõiggâdvuõttšõddmõõžžid meersanji da tue'jjeed ooumažvuõiggâdvuõttlâittmõõžžid.

ÕM:i ooumažvuõiggâdvuõttkomitea čââudõõs rääjj vue'zzstes kriteerid, koi vie'kkën vuei'tet ärvvõõllâd äimmõspoliitikk vaikkõõzzid sâä'mkulttuure da meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõttuâppmõõžž i õõlgtõõzzi tiu'ddepiijmõõžž Lää'ddjânnmest še.

Lää'ddjânnmest jie leäkku leämmaš vuõiggâdvuõttšõddmõõžž kook kue'skkë äimmõsmuttâz, alggmeervuõiggâdvuõđid da äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõõžž. Lää'ddjânnmest pirrõsvuâđdvuõiggâdvuõđi ärvvtummuš kõskkvuõđâst sâ'mmlai vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđid lie puâttam ou'dde jeâ'rben Teän čâ'ccõõzz luõzz še'llemkíõlddi piijmõõžžâst. Teän čaa'zjivuu'dest lie kíõlddam luõssšeellmõõžž ee'jjest 2021 ää'ljee'l. Kíõld lij juâtkkam ekka 2023 da tõn ärvvõõllât piirree'jji. Teän čâ'ccõõzz kue'llšee'llemkíõlddi vuâđđõđât kue'llnaa'li tuõrvvmõõžžin da luâđ mäânghämmsažvuõđ tuõrvvmõõžžin, kook lie ärvvõõllum kõskkvuõđâst sâ'mmlai vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđid. (HE 56/2022). Vuâđđlää'kkvälljkââ'dd lij ärvvõõllâm, što Teän čâ'ccõõzz luõssšeellmõõžž kíõld lij vuâđđlää'jj meâldlaž. Tõt lij jeâ'rben ärvvõõllâm vuâđđlää'jj 20 § kõskkvuõđ sâ'mmlai kulttuurlaž vuâđđvuõiggâdvuõđid. Vuâđđlää'kkvälljkââ'dd mie'ldd luõssnaa'li sââ'j vuâžžmõš pi'stti tâssa ou'dad sâä'mkulttuur juâtkkjemvuõđ (PeVL 91/2022 vp). Sâä'mte'gğ ij leäkku tuârjjam luõzz še'llemkíõlddi da lij õõlgtam rää'jtõõzzi piijmõõžž jee'resârra ko sâ'mmlai vue'kkâttam luõssšeellmõõšše (Sâä'mte'gğ 2023). Sâä'mtee'gğ raajâm e'tkkõõzz da tõn vaikkõõzzid jeât leäkku se'lvvtam vaaldšmest.

Teän čâ'ccõõzz luõzz še'llemkíõld lij miârktee i ouddšõddmõš, gu luõssnaa'li sue'jjlummuž nuâjja rää'jtet sâ'mmlai vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđid. Konflikt õhttan pannvuõ'i'gğest še äimmõsmuttsa, gu äimmõsmuttâz ärvvõõllât vaikkted kíõldlânji kue'llnaa'lid da vaikktež lââ'zzted jeâ'rbi mie'ldd smâ'gğluõzz voddõõttmõõžž jooggâst. Pââimõs vuõiggâdvuõtt lij še linjjâam, što sâ'mmlaid kuulli da vuâđđlää'jj suõjjâam kue'llšee'llemvuõiggâdvuõtt ij leäkku rää'jtem, pe'ce še sâ'mmlai kue'llšee'llemvuõiggâdvuõđ vuei'tet rää'jtet vuâđđlää'jj 20 § pirrõsvuâđdvuõiggâdvuõđ nuâjja joo'ttikue'llnaa'li tuõrvvâm diõtt (KKO:2022:26). Čââudõõzzâst

lij kōōskāst pāi'lpuōlvvōōggvuōđ ķiōččāmvue'ķķ, le'be hā't rāā'jtōōzz rāāžžee sāmmlai vuāittmōōžž juā'tķķed oudās kue'llšee'llemkulttuur ānn'jōžāāi'jest, tōt tuōrvči kuuitāg sām kue'llšee'llemkulttuur seillmōōžž pue'ttiāāi'jest. Jōs kue'llšee'llemķiōld juātkk kuu'ķķ, fe'rttai tu'mmjed, mā'htt luōssšeellmō'sše se'rddi teāttsilttōs serdd luādlānji puōlvvōōggāst nobba. Čāāudōōzzāst pirrōsvuōiggādvuōđid leāt ārvvtōōllām jāānab miārktee'jen ko sāmmlai vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōđid, mā'st vuāi'tte še lee'd vaikkōōzzās ko ārvvtōōllāt āimmōstāāimai da -politiikk vaikkōōzzid sāmmlai vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōđi teāuddjumšā. Pirrōsvuāđđvuōiggādvuōđid vuāđđeei āimmōstāāim vuāi'tčeš analooglānji ārvvtōōllād vāāznjen, hā't tōt neu'rre'či sāmmlai vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōđid. Jee'res vuōiggvuōđmeāldlažvuōttkōōččmōōžžī identifiā'sttmōš da tōi ārvvtōōllmōōžž ouddtu'mmjummuš lij vāāznai āimmōstāāimai plaanummšest, što vuei'tet minimā'stted ķiōldlaž vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōttvaikkōōzzid.

6. ÄIMMÖSPOLITIikk VUÖIGGVUÖĐMEÄDLAŽVUÖĐ ÄRVVTÖÖLLÄMKÖÖČČMÖÖŽŽ SÄ'MMLAI ĶIÖČČÄMVUE'JJEST

Äimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ leāt klasstōōllām distributiivlaž- da sosiokulttuursaž di mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđid. Äimmōspaneel āimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ tā'rķstōōlli ha'ņķķōs lij raajjām vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ ārvvtōōllām vāāras ārvvtōōllāmkōōččmōōžžīd da tōi tuārjjei veā'ķķ-kōōččmōōžžīd. Ärvvtōōllāmkōōččmōōžžī lie meinnum āu'ķķen jeā'rben āimmōspolitiikk plaani da prograami raajjmōōžžāst da āimmōspolitiikk tiu'ddepiijmōōžžī tuārjjei vaaldšemvuōđlaž tāāimain. Sāmmlai ķiōččāmvue'jjest ha'ņķķōōzzāst leāt činjmōōvvām sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ da mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ tā'rķstōōllmō'sše. Sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđin čuā'jtet ouddāl puki aāunāste'mes āārvaid da sosiokulttuursaž kōōččmōōžžīd. Sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ vie'ķķen vāā'ldet lokku jeā'rbi mie'ldd sosiokulttuursaž jeā'rdōōzzid da jee'resnallšemvuōđāst šōōddi spesiaal taarbid da rā'nnjemvuōđid. Sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđāst vāā'ldet lokku ānn'jōž pānnvuōiggvuōđmeāldlažvuōđid da pāi'lpuōlvvōōggsaž vaikkōōzzid. (Kivimaa dj. 2023). Mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđāst miārktei lij Sāā'mtee'ğğ da Sāā'mi siidsābbar di sām āimmōs-suāvtōōzz vuōiggāigsaž, vaikkteei vuāssadvuōtt āimmōstoi'mmjummušest.

Taullooggāst 2 leāt pohttam ou'dde kōskksaž ārvvtōōllāmkōōččmōōžžīd algmeer sāmmlai ķiōččāmvue'jjest, koid leāt čiolgtam Äimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeāldlažvuōtt - ha'ņķķōōzzāst (Kivimaa dj. 2023), da tā'st tāā'rķtam sāmmlai da sām'kulttuur ķiōččāmvue'jjest. DV čuā'jat distributiivlaž vuōiggvuōđmeāldlažvuō'tte, SV sosiokulttuursaž da MV mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuō'tte. Ärvvtōōllāmkōōččmōōžžī lie luāđstes takai tāā'zzest, gu āimmōstāāimaid da -politiikk tue'jjeet jee'res sektōōrin da jee'res vaaldāšm taa'zzin – ođđ āimmōslā'jj mie'ldd kā'ddtāā'zzest meersaž tāā'zz rājja. Ärvvtōōllāmkōōččmōōžžīn kue'htt lie samai miārktei sāmmlai ķiōččāmvue'jjest da kue'sķķe tā'ļķ sāmmlaid. Tāk lie mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđāst kaggōōtti kōōččmōš MV5 “Lij-a sāmmlai vuāssadvuōtt tuōrvvum si'jjid kuōskki āimmōspolitiikk tu'mmjemtuājast?” da sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ kōōččmōōžžīn SV3 “Puārran-a/rāāžžad-a

sä'mmlai vuáđđ- da oumažvuõiggâdvuõdi teáuddjummuž da kulttuur tuõ'll'jummuž da oudásviikkmoõžž?" Jee'res ärvvtõõllámkoõččmoõžžin vuáitt tä'rkstõõllád vaikktoõzzid veiddsubun vue'ssen voodlaž da oudmiárkkân jee'res sää'mkulttuur se'st áarrai jouukid. Sää'mõhtsažkáá'ddest lie še ränn'jeei statuuzžast áarrai jouuk, má'te päärna, nuõr da ákksas oummu, koid älgg tobdsted da ärvvtõõllád vaikktoõzzid sij jie'llemáármõõžžid (SV2). Sää'mkulttuur vue'ssen jeä'rben pái'lpuõlvvõõggsaž vaikktoõzzi identifia'sttmõš da kíččlõõttmõš háaitai minimá'sttmõ'sše pue'tti puõlvvõõggid lij vä'žžlõs da määngvuállsaž koõččmõš (MV6). Sää'm meer lij nu'tt occkaž, što tõi diõtt sä'mmla lie samai ränn'jeei õhtsažkáá'ddsaz da pirrõslaž muttsid, da õõut puõlvvõõgg kíõččlásttam muttáz da muttsid šiõttlõõvmmõš se'rdde pue'tti puõlvvõõggid. Čááudõõzzi da tááimai vaikktoõzzid õõlgci pá'stted õudlká'stted da se'lvvted jee'resnallšem skenaarioid še sää'mkulttuur pue'ttiägga pue'rmõs vuei'tlvaž tiõttu vuáđđee'l, što vuei'tet raajjád oudldõõzzid sää'mkulttuure till'lõõvvi pái'lpuõlvvõõggsaž vaikktoõzzi ärvvtõõllám vääras. Tá'vvjânnmallaš čea'ppjuâkksest (NCoE) TUNDRA-ha'ñkõõžžast leät raajjâm skenaarioid puäžžháaid pue'ttiägga mottjeei äimmõõžžast (Käyhkõ & Hortskotte 2017) da SAAMI-ha'ñkõõžžast leät se'lvvtam sä'mmlai vuäinlmid pue'ttiäai'jest mottjeei äimmõõžžast (Näkkäljärvi dj. 2020).

Änn'jõžääi'j sä'mmlai ärbvuõđlaž jie'llemvue'jjid o'hjjei lää'jšeáttmõõžžast da vaaldšmest jeät leäkku čuä'jtam konkreetlaž tááimaid äimmõsmuttáz šiõttlõõvmmõõžž tuärjummša. Äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõš da äimmõsmuttáz tuõ'llstõõllmõõžž lokku välddmõš lää'jšeáttmõõžžast da tuärjõsriäššmõõžžast õõlgat miárkteei muttsid, koid älgg valmštõõttád. SAAMI-ha'ñkõõžžast leät tuõttâm, što pukin paalgâskoo'ddin jie leäkku äânmoõžžstes dovo'lna jee'resnallšem ee'jjäiggsaž palggsid puõccui luânddsaz porrmõõžžha'ñkõõžž taarb teáuddjem vääras, da ko leät väjja ee'jjäiggsažpalggsid, tõi läâ'zzat taarb läâ'sspeämm'mõ'sše. Paalgâskoo'ddi raaji o'dđest ärvvtõõllmõš vuäi'tci vuei'tlvânji pu'htted läâ'ss paalgâsresuursid da raajjád vuei'tlvi'žžen paalgâsjää'ttem da äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõõžž (Näkkäljärvi ym. 2020). Tuärjõsriäššmõõžž ou'dummšin vuäi'tčeš raajjád oudldõõzzid nu'tt äimmõsmuttáz tuõ'llstõõllmõ'sše go še tõõzz šiõttlõõvmmõ'sše. Tu'tkõõžžmie'ldd puõccui vesttummuš tuõ'llstâall tuõddârjõlggâz ruânummuž le'be meäccõõvmmõõžž da miõstjõõvmmõõžž da ou'dad tuõddârjõlggâz seillmõõžž jõlggsen da vaaikat šuõnstõstää'sstiattu da muõtti suddâmjâ'ttelvuõ'tte (Cohen dj. 2013, Kaarlejärvi dj. 2015, Olofsson dj. 2009). Tu'tkõõžžmie'ldd da ä'rbvuõđlaž tiõttu vuáđđõõvvi jie'llemvue'jji o'hjjeem- da tuärjõsriäššmõõžž oodõs vuáitt raajjád pue'rab vuei'ttemvuõdid nu'tt äimmõsmuttáz pääiklažvaikktoõzzi tuõ'llstõõllmõ'sše go še äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõ'sše.

Sää'm äimmõs-suávtõõžžast vuäi'tci lee'd kõskksaž rool äimmõsmuttáz änn'jõž da pue'tti vaikktoõzzi malláttmõõžžast sää'mkulttuure. Lää'ddjânnam älgg še tä'rkstõõllád äimmõspoliitiikk vaikktoõzz algmeeraid meersânji da meeraikõõskeld ko tõi vuässáatt EU- da ÕM- tää'zz äimmõspoliitiikk valmštõõllmõ'sše da ko tõi resursâstt meeraikõõskksaž äimmõstääimaid. Sä'mmlaid kuõskki ärvvtõõllámkoõččmoõžž raajummšest leät kuullám Sää'mtee'gğ da Saa'mi siidsábar. Sä'mmlai kíõččâmvue'jjest pukin kõskksummuž ärvvtõõllámkoõččmoõžž da vuei'nnemkuu'lm, koid ä'lğge vä'ldded lokku tõi suávdummšest leät puhttam ou'dde

taullõoggâst 2. Puk Lää'ddjânnam äimmõspaneel "Äimmõspoliitikk vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt" –ha'ŋkkõõzzâst rajjum ärvvtõollâmkõõčmõõžž käunn'je rapoortâst Kivimaa dj. 2023.

Taullök 2. Sä'mmlai kíöččâmvue'jjest kōskksaž äimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeáldlažvuōđ ärvvtōöllámkōöččmōžž da vwei'nnemkuu'lm, kook á'lğge vä'ldded lokku.

	Ärvvtōöllámkōöččmōš	Fe'rttai tu'mmjed sä'mmlai kíöččâmvue'jjest	Fe'rttai vä'ldded lokku da nää'll	Korvummuš da kompensâsttmōš-kōöččmōžž
Distributiivlaž vuōiggvuōđmeáldlažvuōtt	DV1: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koin-ne oummui pi'rğgummuž miärkteeinalla?	Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlai pi'rğgummša sä'mmlai dommvuu'dest vuä'ni'ku'kes ääi'jkōškâst?	Sää'mōhttsažká'dd älgg pōššâd jie'llemviökksi'žžen še pue'ttiägga kíöččee'l. Tá'lk sä'mmlai tue'jjäm kannteei ä'rbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'kkâttmōš tuō'llai sää'mōhttsažká'dd jie'llemviökksi'žžen (Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjânnam valdia, 1992, ÖM:i ooumažvuōiggâdvuōttkomitea).	Lij-a tuärjjosriâššmōžžâ st vwei'ttemvuōtt kompensâstted puâdmōöntōžžid?
	DV2: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koin-ne oummui vwei'ttemvuōđid tuōjju le'be jie'llemkeäi'n vue'kkâttmō'sše?	Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlai ä'rbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'kkâttmō'sše?	Sä'mmla öoutsââ'jest suu jooukin á'lğge staneed sij ä'rbvuōđlaž jie'llemnää'les jie'llemvue'jji vue'kkâ'ttjen (Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjânnam valdia, 1992, ÖM:i ooumažvuōiggâdvuōttkomitea).	Lij-a tuärjjosriâššmōžžâ st vwei'ttemvuōtt tuärjjeed jie'llemvue'jj seillmōžž da ouddnummuž?
	DV3: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koid-ne oummid šōōddi tiörvâsvuōttaau'kid le'be -hääitaid?	Sä'mmlai tiörvâsvuōđ da pue'rrjie'llem da tōžž vaikkteei tue'jje'ji fi'ttjummuš.	Sä'mmlai tiörvâsvuōđâst da pue'rrjie'llmest ij leäkku Lää'ddjânnmest veiddsōs empiirlaž tu'tkkummušteâđ. Što vaikktožžid tiörvâsvuō'tte da pue'rrjie'llma vwei'tet veiddsânji se'lvvted, le'čči tarbb tu'tkķeed sä'mmlai tiörvâsvuōđ da pue'rrjie'llem. Ruōccâst da Taarâst tue'jjuum tu'tkkummšid sä'mmlai tiörvâsvuōđâst da pue'rrjie'llmest vwei'tet äü'kķeed verddōöllâmaunstōssân.	

<p>DV4: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koid-ne vuu'did le'be oummid šööddi pirrösvaikktöözzid?</p>	<p>Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlai dommvuu'd luâđ määnghämmsažvuõ'tte da töözz õhtteei ä'rbbvuõđlaž tiõttu da luâđresuursi keäll'jeei âännmõ'sše?</p>	<p>Biodiversitee'ttsuâppmõöžž (Biolooglaž määnghämmsažvuõđ kuõskki õõlmas-suâppmõš, 78/1994) 8(j) artikla õõlgat Lää'ddjânnam suõ'jjeed sä'mmlai ä'rbbvuõđlaž teâđ da artikla 10(c) ä'rbbvuõđlaž luâđâänmõöžž (sää'm ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jj)</p>	<p>Vuei'tet-a ķiõdlaž vaikktöözzid tuõ'll'jed teäggtoõzzin/ tääimaid oou'dee'!</p>
<p>DV5: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koid-ne oummid, jookid le'be vuu'did till'lõõvvi jee'res vaikktöözzid Lää'ddjânnmest?</p>	<p>Sä'mmlai dommvu'vdd lij härvva assum vu'vdd da jie'llemvue'ķķvuei'ttem-vuõđ lie räâ'jtum. Äimmõstääimaid juu'rdeen älgg se'lvvted, lie-a tääimain vaikktöözz sä'mmlai dommvuu'd jie'llemviõkkvuõ'tte?</p>		
<p>DV6: Lââ'zzat-a hääitaid/aau'ķid jânmi raaji rââst da globaal'lânji?</p>	<p>Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlaid Ruõccâst, Taarâst da Ruõššâst? Mâkkam vaikktöözz lie alggmeerai vuõiggâdvuõđi teâuddjummša?</p>		

Mõõntõllámvue'jji vuõiggvuõðmeâldlažvuõtt	MV2: Lij-a tu'mmjemtuâjj valmštõllum teâttvuâðdsânji?	Lij-a sää'm äimmõs-suâvtõõzz raajâm teâttvuâðð valddum lokku?		
	<u>MV5: Lij-a sä'mmlai vuâssadvuõtt staanuum si'jjid kuõskki äimmõspoliikk tu'mmjemtuâjast?</u>	Leät-a põrggam luõvâs da tiõttu vuâððõõvvi ouddmiâstmõ'sše? Mä'htt sä'mmlai e'tkkõõzz leät välddam äimmõspoliikk täämain? Leät-a äimmõspoliikk täämain välddam lokku tiõðlaž teâttvuâðð äimmõsmuttâz vaikkõõzzin sää'mkulttu're?	Vaikkõõzziärvvtõõllmõõžžâst lij vueilvaž jää'kkted biodiversitee'ttsuâppmõõžž Akwé: Kon –vuâ'ppõõzzid (Pirrõsvaaldâšm vuâ'ppõõzz 1/2011), kooi mie'ldd vaikkõõzziärvvtõõllâm õõlgçi lee'd juätkkjeei da vaikkteei, što tõt vuâitt vaikkted tääim siiskõ'sse.	

<p>MV6: Mä'htt nuõri da pue'tti puõlvvõõggi kíõččâmvue'kk (nuõr, päärna, vól šõddtem) leät välddam valmštõõllmõõžžâst lokku?</p>	<p>Leät-a ärvvtõõllâm vaikktoõzzid ku'kes ääi'jkõõskâst lokku vää'ldee'l mu'ttemprosee'ssi vaikktoõzzid sää'm jie'llem-ma'le?</p>	<p>Ooumažvuõiggâdvuõttkomitea čâãudõsvue'jj mie'ldd sää'm jie'llem-maall âlgg seillad kanntee'jen pue'ttiägga kíõččee'l. Tääimaid âlgg ärvvtõõllâd, mä'htt tõk vaikkte kulttuu're da kíõl serddmõ'sše puõlvvõõggâst nobba.</p>	<p>Vuei'tet se'lvvted, lij-a škooultõõzz da mätt'tõõzz oou'dee'l vuei'tlvaž tuärjjeed kulttuur da ää'rb serddmõõžž puõlvvõõggâst nobba da oou'dee'l ä'rbbvuõdlaž teäd mättmateriaal. Sää'mkulttuur pue'ttiäi'j õõlgci pâ'sted mallâ'tted jee'resnallšem skenaarioid mottjeei äimmõõzzâst, što vuei'tet se'lvvted vaajtõsmäainlaž oou'deempälggsid da tarbbšallaš tääimaid pâi'lpuõlvvõõggsaž vaikktoõzzi tuõ'llstõõllâm vääras.</p>
---	---	--	---

Sosiokulttuursaz vuõiggvuõðmeâldlažvuõtt	<p>SV2: Lââ'zzat-a avi keä'ppad-a ränn'jemvuõð?</p>	<p>Mä'htt tääim vaikkte sää'm kiõli da sää'mkulttuur vaarvuâlaž statu'sse da sää'mõhtsažkää'dd se'st áarrai ränn'jeei jooukid?</p>		
	<p>SV3: <u>Puârran-a/ ráâžžad-a sä'mmlai vuâðð- da ooumažvuõiggâdvuõði teâuddjummuž da kulttuur tuõ'll'jummuž da ooudâsviikkmöõžž?</u></p>	<p>Leät-a välldam lokku sää'mkulttuur änn'jõž statuuzz da tõõžž vaikkteei tuejje'e'jid?</p> <p>Leät-a välldam lokku vaikktoõžžid sä'mmlai vuei'ttemvuõ'tte juä'tk'ked ooudâs kulttuurâs pue'ttiäi'jest še?</p> <p>Leät-a välldam lokku meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõtt-vue'jj alggmeerai kiõççâmvue'jjest?</p> <p>Leät-a se'lvvtam, mä'htt vuei'tlvaž hääitaid vuei'tet minimâ'stted/ suâvted?</p>	<p>Sä'mmlai vuâðð- da ooumažvuõiggâdvuõði sue'jj meä'rtââv vuâððlää'jj vuâððvuõiggâdvuõttšio'tlmi da meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõttšuo'ppmöõžž di ooumažvuõiggâdvuõttorgaani čââudõsvue'jj mie'ldd. Sää'mtee'gğ da Saa'mi siidsábbar vuäinalm vuâðð- da ooumažvuõiggâdvuõði teâuddjumšest lie kõskksaž gu ärvvtõõlât vuõiggvuõðmeâldlažvuõð teâuddjummuž. Äimmõsmuttâž lââ'ssen sää'mkulttuur teivv še jee'res teddõõžžid keäšt'teei mäddâännmöõžž, lää'jšeâttmöõžž, luâttvää'n da historiallaš ää'rb diõtt, mõõn älgg vä'ldded lokku obbvää'ldlânji. Ooumažvuõiggâdvuõttkomitea lij tuõttâm, što vä'lddnarood ekonoomlaž da jee'res ouddõõžž jie vuäžž heätt'tâ'tted sä'mmlai jie'llem-maall seillmöõžž da oou'dummuž. Še vuu'd ääi'jab tääimai vaikktoõžžid älgg vä'ldded kumulatiivlânji lokku ko ärvvtõõlât tu'mmjem vue'lñn áarrai ha'ñk'kõõžž vaikktoõžžid sä'mmlai kulttuurâs vue'kkâttmöõžž vuei'ttemvuõðid (ÕM:i Ooumažvuõiggâdvuõttkomitea: Äärelä dj. vs. Lää'ddjânnam valdia, 1997).</p>	
	<p>SV4: Vää'ldet-a tiu'ddepiijmöõžžâst da saakkumšest lokku jee'resnallšem sosiokulttuursaz vue'lğgẽmsõõ'jid?</p>	<p>Lij-a teâtt vuäžžamnalla sää'm kiõlin?</p>		

SAAMI-ha'ŋk̄k̄ōōzzâst leät se'lvvtam, što äimmōsmuttša šiōttlōōvvmōš lij ju'n ââ'n viikkâm pâi'lpuōlvvōōggšaž vaikkōōzzid. Äimmōsmuttša šiōttlōōvvmōš leät alltâam muu'ttee'l puäz3hââid vue'k̄k̄â'ttemnääl' (puäz3tuâjmaall) 1990-lââgg looppâst ää'ljee'l. Ha'ŋk̄k̄ōōzzâst identifia'stteš 11 puäz3tuâjmaall, koin kue'htt leät muttam jee'res ko äimmōsmuttsest šōōddi mäainain tu'tk̄k̄ummušâäi'j poodd 1960–2018. Seämmast go puäz3tuâjmall lij mottjam, še vue'ss tääidain da teâđain lie ko'rvvōōttâm le'be vuässas läppjam. Nuōrmōs säâ'mm puäz3hoi'ddjeeipuōlvv lij mättjam odđ puäz3hââid vue'k̄k̄â'ttmōōžž maall, jie-ga puk ä'rbbvuōđlaž teâđ da silttōōzz se'rdde puōlvvōōggâst nobba. Ko äimmōsmuttâz vaikkōōzz hooddâ'vve, vaikkōōzz kumulâ'stte puōlvvōōggâst nobba da kulttuursaž teâttsiltōsvuâđđ rââšš (Näkkäläjäarvi dj. 2020). Pai'lpuōlvvōōggšaž vaikkōōzzi fi'ttjummeest le'čči vääžnai se'lvvted säâ'mnuōri da puärrsab säâ'mpuōlvvōōgg vuäinimid da ooccâd kuânstid, mä'htt teâtavuâđđ ââ'zztōōvvmōōžž vuei'tet cōggâd le'be kuuitâg tuō'llstōōllâd.

Vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōđi õ'httesuâvtummuš äimmōspolitiikkâst õōlgat teâtavuâđđ da määng jee'res tuejjei ärvvtōōllmōōžž. Jee'res vuâđđvuōiggâdvuōđ vuäi'tte lee'd ristreeidast kōskkneez. Te'l vuâđđvuōiggâdvuōđi ärvvtōōllmōš vuäitt raajjâd ristreeidvue'jjid, koin teivva aalmjallaš ouddōs, ooumažvuōiggâdvuōōttōōlgtōōzz da še tällōōzzlaž kōōččmōōžž, mä'te Teän čä'ccōōzz kue'llsee'llemkiōldää'sšest. Kōskksaž va'žžtōs mottjeei äimmōōzzâst lij, mä'htt lää'jšeâttmōš da tōn suâvvtummuš vuäi'tte va'sttees vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōōttva'žžtōōzzid. Tōt õōlgtē'či lää'jšeâttmōōžž ou'dummuž ouddâl ko ristreeidvue'jj šâ'dde. Kōskksaž ristreeidvue'k̄k̄ lij jie'llemvue'jjid o'hjeei lää'jšeâttmōōžž aalmjallaš luâtt da vuâđđjuurd, kââ'tt räâjj õōutverdds'ižžen. Tât šâdd vue'zzstes tō'st, što jie'llemvue'jjid ou'deet õōlmâsvuōiggâdvuōđlaž mädd-, šiil- da kue'lltäalan, jeät-ga lää'jšeâttmōōžž suâvtummšest valddu lokku jie'llemvue'jji jee'res kulttuursaž vue'k̄k̄â'ttemnaa'lid ni vuâđđlää'jj suōjjääm säâ'm kulttuurmaall. Säâ'mte'ğğ lij e'tk̄k̄ääm, što Teän čä'ccōōzz kue'llsee'llemkiōld rajje'če kuōskkâd jee'rab ko sä'mmlai kue'llsee'llmōōžž, leâša kue'llsee'llemvuōiggâdvuōđ leät haa'lääm ju'rdded aalmjallaš vuōiggâdvuōōttân, ij eetnlaž vuōiggâdvuōōttân, mōōn seu'rrjōssân sä'mmlai vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōđid rajjees kue'llsee'llemkiōldin. Luâttvää'n da äimmōsmuttâz raajjâm õhttsažvaikkōōzz diōtt va'stteei rajjeemtââimaid da mäddâânmōōžž konfliikt vuäi'tte lâssned sä'mmlai dommvuu'dest. Konfliiktid vuei'tet cōggâd da tuō'llstōōllâd vuōiggvuōđmeâldlaž äimmōspolitiikkîn, kââ'tt vuâđđââvv tu'tk̄k̄uum tiōttu, jee'res vaajtōsmâäinai se'lvvtummša da veiddsaž, äimmōspolitiikk vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōōttârvvtōōllmō'sše.

7. Õ'HTTEĶEÄSSMÕŠ DA OUDÂSVIIKKÂMTAARB

Äimmōstââimai vuōiggvuōđmeâldlažvuōōtt-tä'rk̄stōōllmōōžž älgg sä'mmlai vuōiggâdvuōđi teâuddjummuž kiōččâmvue'jjest tue'jjeed valmštōōllâm poodd vue'ssen vaikkōōzzi ärvvtōōllmōōžž, što vuei'tet huōllâd vuōiggvuōđmeâldlaž äimmōspolitiikkâst. Äimmōstââim lie rââstsektorla da tōid tue'jjeet jee'res ministeriain, ve'rğgnii'k̄k̄in, Meä'cchalltōōzz sä'mmlai dommvuu'd luâttresuursi da luâdsuōjjeemvuu'di hââid da âânmōōžž plaanummšest, da vu'vdd- da kâ'ddtââ'zzest. Tât õōlgat dovo'lina teâtavuâđđ säâ'mkulttuurâst, äimmōsmuttsest da vuōiggvuōđmeâldlažvuōōttkōōččmōōžžin. Ve'rğgnii'k̄k̄in jie leäkku tän poodd ââ'nnemnalla ri'jttjeei teâtavuâđđ

sä'mmlaid kuõskki äimmõstääimai čõõdtem vääras. Äimmõslää'jj mie'ldd sää'm äimmõs-suávtõõzz kõskksaž rool lij teáttvuáđđ puu't'tummuš, mii õõlgat resuursid čioõgtõs- da ha'ñkõstoi'mmjummuž vääras. Meersaž äimmõsmuttâz šiõttlõõvvâmplaanâst leät čuájtam ouu'deemtarbbân sää'mm äimmõsmuttâz šiõttlõõvvâmplaan raajjmõõžž. Sää'm äimmõs-suávtõs puu't'te'či teáđ prograam raajjâm vääras (Riikksuávtõs 2022). Sää'm äimmõsmuttâz šiõttlõõvvâmplaan raajjmõš tuárjje'či miárkteei nalla ve'rõgnii'kki da sää'minstituiotioi tuáj. Tuájast le'čči väáznai tä'rõstõõllâd še äimmõsmuttâz vuõiggvuõđmeáldlažvuõttkõõčmõõžžid Lää'ddjânnam sä'mmlai kíõččâmvue'jjest. Šiõttlõõvvâmplaan raajjmõš õõlgat resuursid čioõgtõstáimm'mõõžž vääras. Äimmõspaneel Äimmõspolitiikk vuõiggvuõđmeáldlažvuõtt - ha'ñkõõžžâst tue'jjuum ärvvõõllâmkoõčmõõžž vuái'tte tuárjjeed sää'm äimmõsmuttâz šiõttlõõvvõšplaan raajjmõõžž da teáttvuáđđ.

Äimmõsmuttsest da tõõzz šiõttlõõvvõõžžâst lie vuáđđ- da ouumažvuõiggádvuõttvaikktõõzz sä'mmlai statu'sse da kulttuu're. Tu'tkõmmušteátt da meeraikõskksaž ouumažvuõiggádvuõttvue'kk äimmõsmuttâz da tõõzz šiõttlõõvvõõžž ouumažvuõiggádvuõttouu'dummšest lássan čõõđ ääi'j õõlgtee'l še Lää'ddjânnmest veeidas seu'rrjummuž. Ouumažvuõiggádvuõttuáppmõõžž valvmõšorgaan lie mõõnni aai'ji vue'jjstes ouddam vuâmmšõõzz äimmõsmuttâz vaikktõõzzid veiddsubun še. Äimmõsmuttâz lij sää'mkulttuu're kulttuursaž šiõttlõõvvõš, da muttâz vuái'tte lee'd samai-i miárkteei da põõšši jeá'rben luáđ mäághämmsažvuõ'tte õhtteei ä'rbbvuõđlaž teáđ pue'ttiäai'j vue'zzest. Äimmõsmuttâz vaikktõõzzid õõlgči seu'rrjed systemaatnalla, što vuei'tet äá'nned huõl äimmõstääimai vuõiggvuõđmeáldlažvuõđâst. Lää'ddjânnmest lij meeraikõskksaž ouumažvuõiggádvuõttuáppmõõžž nuájja vasttõs tuõrvvâd sää'mkulttuur jie'llemviõkkksažvuõđ pue'ttiäai'jest še.

Leä'mmen le'ddi tu'tkõmmušteáđ vuáđald äimmõsmuttâs lij viikkâm 1) kulttuursaž muttsa, ä'rbbvuõđi da silttõõzzi läppjummsa, leáša še ođđ silttõõzzi da teáđai šõõdmõ'sše, 2) kulttuursaž jie'llemvue'kkmaalli vue'kkâ'ttem mottjummsa, 3) muttsid sää'm kíõl äânnmõõžžâst da terminologiast 4) muttsid sää'm jie'llemmaallâst da 5) šõõdääm vuõigg da pannvuõigg tiõrvâsvuõttriiskid. Muttâz lie leämmaš sä'mmlai jioččtäáttlaž šiõttlõõvvõõžž väjjag õhttsažkáá'ddsaž tuárjjoõzz le'be vaikktõõzzi seu'rrjummuž (Näkkäljárvi dj. 2020). Što äimmõsmuttsa šiõttlõõvvõš da äimmõstääim jie viiggče sää'mm jie'llemmaall õhttõõttmõ'sše vä'lddkulttuu're, taarbšet systemaattlaž vuáppâmteáđ äimmõsmuttâz kulttuursaž, kíõl'laž, jie'llemvue'jjlaž da tiõrvâsvuõđlaž vaikktõõzzin sä'mmlaid. Vuõiggvuõđmeáldlaž äimmõspolitiikk oudldõssân lij vaikktõõzzi fi'ttjummuš sää'mkulttuur kíõččâmvue'jjest. Meeraikõskksaž ouddmiárk čuá'jte, što äimmõstääimain, koin jeät leäkku välddam lokku sä'mmlai vuõiggádvuõđid le'be ri'jtteei äimmõstääimaid jeät leäkku tue'jjääm, seu'rrjõssân lij vuáđđ- da ouumažvuõiggádvuõđid vuástta tue'jjummuš. Lää'ddjânnmest vuei'tet raajjâd oudldõõzzid sää'm äimmõs-suávtõõzz raamin tõõzz, što va'steei ij šõõdd.

Äimmõspaneel Äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt -ha'ŋkõs

Äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt –ha'ŋkõõzzâst (2021–2023) põ'rgões lââ'zzted fi'ttjõõz tõ'st, što mâid vuõiggvuõdmeâldlažvuõdin miârkkšõõvât äimmõspoliitik õhtvuõdâst. Vuõiggvuõdmeâldlažvuõd tu'tkõket vuâdđ- da oumažvuõiggâdvuõdi da tu'tkõmmušk'e'rjlažvuõdâst lai'nn'jum jee'res vuõiggvuõdmeâldlažvuõd vuâlvuõdi le'be distributiivlaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd, sosiokulttuursaž da mõõntõõllâmvue'jji vuõiggvuõdmeâldlažvuõd pääi'k. Distributiivlaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt tä'rktâall äimmõstâaimain šõõdi aau'ki da häaitai juâkkjõõvmoõžž. Vue'ssen distributiivlaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd tä'rktõ'leš še suâvteei vuõiggvuõdmeâldlažvuõd kõõõmõõžžid le'be šõõdum häaitai kompensâ'sttmõõžž le'be häittvaikkõõzzi kie'ppummuž. Sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt tä'rktâall tõi, mä'htt oummui jee'resnallsem statuuz da ouddmiârkkân sosiokulttuursaž tuejjei vaikkte äimmõspoliitik seu'rrjõõzzi till'lõõvmoõ'sše. Mõõntõõllâmvue'jji vuõiggvuõdmeâldlažvuõd vie'kõken tä'rktõõlât tõi, mõõn vuõiggvuõdmeâldlaž jee'resnallsem poliittlaž tu'mmjemtuâj pââ'j lie.

- Äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõd ärvtõõllmõš – rapoortâst (Kivimaa dj. 2023) čuâ'jtet ärvtõõllâm kõõõmõõžžid, koid vuei'tet äu'kõked äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõd ärvtõõllâm ou'dummšest. Rapoort tuârjan čõõdteš čõõnâsjoukkuâjipââ'ji räaid, koin käunn'je lââ'ssteâđ rapoort meâlddõõzzâst
- Vuõiggvuõdmeâldlaž energiaserdd vu'vddtäâ'zzest – moštõspõ'mmjest (Lund 2023) tä'rktõõlât energiaserdd vaikkõõzzid vu'vddtäâ'zzest Lää'ddjânnmest. Kõõõčâmvue'jjen lie energia- da tällõõzzlaž vaikkõõzzid, da mä'htt muttsest vuei'tlvânji šõõdi vooudlaž tällõõzzlaž pannvuõiggvuõdmeâldlažvuõd vuâi'tčeš teevvad.
- Šiõõtlõõvmoõ'sše činlmõõvvâm tuâjipa'ke'e'ttest tue'jješ õhtse'žže 16 vuõiggvuõdmeâldlaž šiõõtlõõvmoõ'sž indikaattoor, kooi vie'kõken analysâ'steš jee'res jânnmi da gâardi šiõõtlõõvmoõ'sšplaanid. Analyys puâđõõzz käunn'je Juhola dj. (2022) artikkee'lest. Lääddas lââ'ssteâtt še äimmõspaneel bloogâst.
- Meerlai vuâinlmid Lää'ddjânnam äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõdâst se'lvvteš meerlažkõjldõõzz veäkka. Aunstõõzz no'rreš liâdglaž kojldõõssân kie'ssmannust 2022 kolmmân va'lljuum tu'tkõmmušvuu'dest: He'Issnest, Tâ'vv-Vuâdđmäaddast da Turku da Pori vuu'din (lä. Varsinais-Suomi). Kõjldõõzz vasttõõzzid analysâ'steš äâ'nee'l meârlaž, kvaliteettlaž da päi'kõkteâttmõõntõõllmõõžžid. Kõjldõõzz puâđõõzzid čiołgtet Meerlai kõiõõlâsttmõõžžid Lää'ddjânnam äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõdâst -rapoortâst (Vainio dj. 2023).
- Alggmeer sä'mmlai spesiaalkõõõmõõžžid äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõdâst da äimmõsmuttâz šiõõtlõõvâm- da tuõ'llstõõllâmpoliitikâst tä'rktõ'leš Oulu universitee'tt pirrõstiõrvâsvuõd da keâppnõspuõõzimi tu'tkõemkõõskõs CERH tuâjipa'ke'e'ttest. Tuâjipa'ke'e'tt kõskksaž puâđõõzz leät puhttam ou'dde tän moštõspõ'mmjest.

Puk ha'ŋkõõzz čõõdõõzz käunn'je Äimmõspaneel ne'ttseidain:
<https://www.ilmastopaneeli.fi/ilmastopoliitikan-oikeudenmukaisuus/>.

8. TEÄTTKÄÄIV

Bioloogiaž määnghämmsažvuod kuoskki oölmäs-suåppmõš 78/1994. Vuäžžamnalla:

https://finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1994/19940078/19940078_2

Boyle, A. (2018). Climate change, the Paris agreement and human rights. *International and Comparative Law Quarterly*, 67(4), 759–777. <https://doi.org/10.1017/S0020589318000222>

Cohen, J., Pulliainen, J., Ménard, C.B., Johansen, B., Oksanen, L., Luojus, K. & Ikonen, J. 2013, "Effect of reindeer grazing on snowmelt, albedo and energy balance based on satellite data analyses", *Remote Sensing of Environment*, vol. 135, pp. 107-117.

Espoo suåppmõš Asetõs valdiai raajid råtldeei pirrõsvaikktoõzzi årvvtõölmõõžž kuoskki oölmäs-suåppmõõžž viõ'kkõepiijmõõžžäst 67/1997.

Fjellheim, E. M. (2022). *Green colonialism, wind energy and climate justice in Sápmi*. IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs. <https://www.iwgia.org/en/news/4956-green-colonialism,-wind-energy-and-climate-justice-in-s%C3%A1pmi.html>

Furberg, M. (2016). Towards the Limits – Climate Change Aspects of Life and Health in Northern Sweden. In *Umeå University medical dissertations*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-126949>

Äimmõslää'kk 432/2022 Vuäžžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2022/20220423>.

Halltõõzz e'tkkõs ee'ttiikkádda lää'kkõen luõssseellmõõžž mie'rraiggsaž kiõldást Teånjoogg čä'ccõõžžäst. HE 56/2022. Vuäžžamnalla: <https://finlex.fi/fi/esitykset/he/2022/20220056>.

Halltõõzz e'tkkõs ee'ttiikkádda sä'mmlai kulttuurijõõčvaaldšem kuoskki šiõttõõzzi völddummšest Lää'ddjånnam Halltõõsvuákka da jee'res lää'jjeåttmõ'sše. HE 248/1994. Vuäžžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/1994/19940248>

Human Rights Committee 1994. CCPR General Comment Nr. 23: Article 27 (Rights of Minorities)

Human Rights Committee 2022. Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication Nr. 3624/2019, CCPR/C/135/D/3624/2019, (September 22, 2022).

Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjånnam, Nr. 511/1992. Communication Nr. 511/1992, U.N. Doc. CCPR/C/52/D/511/1992 (1994).

Jaakkola, J. J. K., Juntunen, S., & Näkkäläjärvi, K. (2018). The Holistic Effects of Climate Change on the Culture, Well-Being, and Health of the Saami, the Only Indigenous People in the European Union. *Current Environmental Health Reports*, 5(4), 401–417. <https://doi.org/10.1007/s40572-018-0211-2>

Kaiser, N., Näckter, S., Karlsson, M., & Renberg, E. S. (2015). Experiences of Being a Young Female Sami Reindeer Herder. *Journal of Northern Studies*, 9(2), 55. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-119918>

Kaarlejärvi, E., Hoset, K.S. & Olofsson, J. 2015, "Mammalian herbivores confer resilience of Arctic shrub-dominated ecosystems to changing climate", *Global Change Biology*, vol. 21, no. 9, pp. 3379-3388.

Kivimaa, P., Heikkinen, M., Huttunen, S., Jaakkola, J. J. K., Juhola, S., Juntunen, S., Kaljonen, M., Käyhkö, J., Leino, M., Loivaranta T., Lundberg, P., Lähteenmäki-Uutela, A., Näkkäljärvi, K., Sivonen, M. H., Vainio, A. 2023. Äimmöspolitiikk vuõiggvuõdmeâldlažvuõd ärvvtõõllmõš. Lää'ddjânnam äimmõspaneel raportt 1/2023.

Pääimõs vuõiggâdvoõtt 2022 KKO:2022:26. Vuäžžamnalla:
<https://korkeinoikeus.fi/fi/index/ennakkopaatokset/kko202226.html>

Käyhkö, J. & Hortskotte, T. 2017, *Reindeer husbandry under global change in the tundra region of Northern Fennoscandia*, University of Turku, Turku.

Lää'kk̄ sää'mtee'ḡgest 974/1995. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950974>

Luâdsuõjjeemlää'kk̄ 9/2023. Vuäžžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2023/20230009>

Meä'cchalltõs 2022. Sä'mmlai dommvuu'd luâttväärrplaan 2022-2027. Meä'cchalltõs, Vantaa, <https://julkaisut.metsa.fi/fi/julkaisut/show/2649>

Näkkäljärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J. J. K. (2020). *SAAMI – Saamelaisten sopeutuminen ilmastonmuutokseen -hankkeen tieteellinen loppuraportti*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-930-1>

Näkkäljärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J.J. K. (2022). Cultural Perception and Adaptation to Climate Change among Reindeer Saami Communities in Finland. In *Climate Cultures in Europe and North America: New Formations of Environmental Knowledge and Action* (pp. 103–126). Routledge.

Newell, P., Srivastava, S., Naess, L. O., Torres Contreras, G. A., & Price, R. (2021). Toward transformative climate justice: An emerging research agenda. In *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* (Vol. 12, Issue 6). <https://doi.org/10.1002/wcc.733>

NVE 2023. Davvi vindkraftverk. Vuäžžamnalla:
<https://www.nve.no/konsesjon/konsesjonssaker/konsesjonssak/?id=4606&type=a-1>

Office of the High Commissioner for Human Rights. (2015). *Understanding Human Rights and Climate Change. Submission of the Office of the High Commissioner for Human Rights to the 21st Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change*.

Olofsson, J., Oksanen, L., Callaghan, T., Oksanen, T. & Suominen, O. 2009, "Herbivores inhibit climate-driven shrub expansion on the tundra", *Global Change Biology*, vol. 15, no. 11, pp. 2681-2693.

PeVL 91/2021 vp = Vuâdđlää'kk̄välljká'dd 91/2021 vp. Vuâdđlää'kk̄välljká'dd ciâlkâlm halltõõzz e'tkk̄õõzzâst ee'ttiikkâdda lää'kken luõssseellmõõžž mie'rraiggsaž kiõldâst Teänjoogg čä'ccõõzzâst.

Sää'mte'ḡg 2023 Ciâlkâlm halltõõzz e'tkk̄õõzzâst ee'ttiikkâdda lää'kken luõssseellmõõžž mie'rraiggsaž kiõldâst Teänjoogg čä'ccõõzzâst HE 289/2022 vp. Dnro: 34/D.a.4/2023.

Sää'mte'ḡg 2019 Sä'mmlai lãâkkmie'rr ee'jj 2019 vaalin. Statistik Sää'mte'ḡg, Aanar.

Stoor, J. P. A., Kaiser, N., Jacobsson, L., Renberg, E. S., & Silviken, A. (2015). "We are like lemmings": making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sami in Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(0). <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.27669>

United Nations 2023. Department of Economic and Social Affairs: Indigenous people. Climate change. <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/climate-change.html>

Lää'ddjânnam vuá'ddlää'kk 731/1999. Vuá'žžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>.

Pirrõsministeria 2017. Valdai raajid rástldeei pirrõsvaikktõõzzi árvvtõõllmõõžž kuõskki õõlmâs-suáppmõš (E/ECE/1250), i'Immõtõs Taar pirrõsve'rğğnee'kkkest Davvi-piõggviõkkha'ñkkõõžž da tõ'st õ'htten vaajtõsmâinnan Uccjo'kkke plaanuum viõkkvuäñg YVA(Õhttsaž Vaikktõõzzi Árvvtõõllmõš)-mõõntõõllmõõžžâst.Vuá'žžamnalla: <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=3bee0b3a-de34-42c3-9fc3-582a8c24746c>

Riikksuávtõõžž asetõs sää'm äimmõs-suávtõõžžâst 435/2023.

Riikksuávtõs 2022. Riikksuávtõõžž čio'lğğõs meerlaž äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõšplanâst ekka 2030. Pue'rrje'llem da staan mottjeei äimmõõžžâst. Vuá'žžamnalla: <https://mmm.fi/delegate/file/113950>.

Willox, A. C., Stephenson, E., Allen, J., Bourque, F., Drossos, A., Elgarøy, S., Kral, M. J., Mauro, I., Moses, J., Pearce, T., MacDonald, J. P., & Wexler, L. (2015). Examining relationships between climate change and mental health in the Circumpolar North. *Regional Environmental Change*, 15(1), 169–182. <https://doi.org/10.1007/s10113-014-0630-z>

Pirrõsministeria vuá'ppõõžž 1/2011. Akwé: Kon-vuá'ppõõžž, Pirrõsministeria, He'Issen <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10138/41525>

Ää'relä vs. Lää'ddjânnam 1997. Communication Nr. 779/1997 (4 February 1997), CCPR/C/73/D/779/1997.

© Lää'ddjânnam äimmõspaneel

Lää'ddjânnam äimmõspaneel čõõđtõõzz 5/2023
Mošttošpõ'mmai

Äimmõspoliitikk vuõiggvuõđmeâldlažvuõtt alggmeer sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest

Tuejjei:

Klemetti Näkkäljärvi, Suvi Juntunen, Jouni J.K. Jaakkola

Jäärğlõs säämas: Tauno Ljethoff

ISSN: 2737-0984

ISBN: 978-952-7457-24-5

DOI: <https://doi.org/10.31885/9789527457245>

Čuä'jtemvuä'ppõs:

Näkkäljärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J.K. (2023). Äimmõspoliitikk vuõiggvuõđmeâldlažvuõtt alggmeer sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest. Lää'ddjânnam äimmõspaneel čõõđtõõzz 5/2023.

Lää'ddjânnam äimmõspaneel oudad tiõtti da politiik kõskksaž vuârrmainstummuž äimmõskõõčmõõžžin. Tõt oudd siäzztõõzzid halltõõzz äimmõspoliittlaž tu'mmstõktuõjju da nâânad määngtiõđlaž vâlddõõgg äimmõstiõttjin. Äimmõspaneel čio'lgğõõzzid da kommee'ntid raajât tiõđlaž vuâđđain.

info@ilmastopaneeli.fi

www.ilmastopaneeli.fi

 @Ilmastopaneeli1